D.1

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ERZURUM 2004
SAYI 22
ISSN 1303 - 295X

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

Hakemli Dergi

Review of The Faculty of Divinity

Atatürk University

Yıl: 2004 Sayı: 22

Atatürk Üniversitesi

İlâhiyat Fakültesi – 25240/ERZURUM

Tel: 0 442 236 09 51

Fax: 0 442 236 09 53

e-mail: erilfak@atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
22/2004

DERGİNİN SAHİBİ VE EDİTÖRÜ
Prof. Dr. Bahattin KÖK (Dekan)

YAYIN KURULU
Prof. Dr. Bahattin KÖK
Prof. Dr. Ali EROĞLU
Prof. Dr. Niyazi USTA
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Selçuk COŞKUN
Arş. Gör. Sinan ÖGE

Dizgi ve Tasarım
Yrd. Doç. Dr. Selçuk COŞKUN
Arş. Gör. Sinan ÖGE

Kapak
Güven Matbaası / Erzurum

Baskı
Yılmaz GÜZELBOYACI
Hikmet ÖZDEMİR

Baskı Tarihi: Aralık-2004

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. A. Saim KILAVUZ
Prof. Dr. Abdullah AYDINLI
Prof. Dr. Abdülkuddüs BİNGÖL
Prof. Dr. Ahmet COŞKUN
Prof. Dr. Ali EROĞLU
Prof. Dr. Ali YILMAZ
Prof. Dr. Hayri KIRBAŞOĞLU
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM
Prof. Dr. Hüseyin ELMALI
Prof. Dr. Hüseyin TURAL
Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR
Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Mevlüt ÖZLER
Prof. Dr. Naci OKÇU
Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Ömer DUMLU
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI
Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Prof. Dr. Sait ŞİMŞEK
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ
Prof. Dr. Şükrü ASLAN
Prof. Dr. Vahdettin BAŞCI
Doç. Dr. Arif YILDIRIM
Doç. Dr. Kamil AYDIN

İÇİNDEKİLER

Makaleler

BİNBİR GECE MASALLARI ÜZERİNE ♦1-53
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

BİREY VE TOPLUMUN ISLAHI AÇISINDAN KUR'AN KISSALARI ♦ 55-88
Doç.Dr. Ahmet ÇELİK

KUR'ÂN IŞIĞINDA DİLLERİN KAYNAĞI PROBLEMİ ♦ 89-108
Yrd. Doç. Dr. Zeki YILDIRIM

KLASİK ARAP ŞİİRİNDE NAZIM ŞEKİLLERİ ♦ 109-136
Yrd.Doç.Dr. İbrahim YILMAZ

PAUL TILLICH'İN TANRI ANLAYIŞI ♦ 137-150
Yrd. Doç.Dr. Ruhattin YAZOĞLU

ÇAĞDAŞ İKİ İSLÂM ŞAİRİ:
MUHAMMED İKBAL VE MEHMED ÂKİF ♦151-192
Yrd.Doç.Dr. İsa ÇELİK

MEVZÛ HADİSLERİ TESBİTTE METOD FARKLILIKLARI ♦ 193-230
Öğr.Gör.Dr. Harun ÖZÇELİK

KUR'AN'I ANLAMADA ODAK KAVRAMLARIN BİLİNMESİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE ANALİTİK BİR DEĞERLENDİRME ♦ 231-242
Okt. Dr. Hasan YILMAZ

FITRATIN MÎSÂKI ♦ 243-263
Arş. Gör. Sinan ÖGE

Çeviriler

TALMUD'DAN REFORM'A ♦ 265-292

Yazan: Jean SERVIER

Çev. : Prof. Dr. Sadık KILIÇ

EBÛ NASR EL-FÂRÂBÎ'NİN BÜYÜK DUASI ♦ 293-302

Çev.: Doç. Dr. İbrahim Hakkı AYDIN

EHL-İ HADİS'İN DİNDARLIK ANLAYIŞI ♦ 303-324

Yazan: Christopher MELCHERT

Çev.: Arş. Gör. Abdulvahap ÖZSOY

Kitap Tanıtımı

"KUR'ÂN TARİHİ VE KUR'ÂN İLİMLERİ ÜZERİNE" ♦ 325-330

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

"VALİLİKTEN İMPARATORLUĞA GAZNELİLER, DEVLET VE SARAY TEŞKİLÂTI" ♦ 331-336

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

Dergi Yayın İlkeleri ♦ 337

MEVZÛ HADİSLERİ TESBİTTE METOD FARKLILIKLARI

Öğr. Gör. Dr. Harun ÖZÇELİK*

ÖZET

Mütekaddimûn, sahih hadisleri, mevzû ve zayıf hadislerden ayırt etmek hususunda kaideler koymuş ve bunları uygulamışlardır. Böylece ravileri tenkid süzgecinden geçirip hadisi alınabilecek ravilerle, alınmayacak olan zayıf ve yalancı ravileri ve rivayetlerini tesbit etmişler, onlardan hadis almamışlardır. Hadis tarihinin tabiûndan itibaren her döneminde bu kaidelere uyanların yanında kısmen de olsa uymayarak hadis eserleri telif edenler olmuştur. Mevzû hadisler, mütekaddimûn döneminde cerh ve ta'dil, tabakât ve ricâl tarihi ile ilgili kitaplarda yazılıp kayıt altına alınmıştır.

Müteahhirûn dönemi mevzû hadisleri tesbit faaliyetleri, Cevzekânî ile başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Cevzekânî ve onu takip eden İbnü'l-Cevzî çoğunlukla, mütekaddimûn dönemi cerh ve ta'dil vb. kitaplarından, bazen de muteber hadis kaynaklarından kendilerince var olduğuna inandıkları mevzû hadisleri derlemişlerdir. Bu iki müellif büyük oranda mütekaddimûnun usûlüne bağlı olmalarına rağmen, daha sonra gelen münekkidler tarafından muteber kitaplardaki bazı hadislere mevzû dedikleri için tenkid edilmişlerdir. Onların mevzû hükmünü verdikleri bazı hadislerin sahih, hasen veya zayıf olduğunu belirtmişlerdir.

Yirminci yüzyılda ise müsteşrikler ve bazı müslüman alimler, muteber hadis kitaplarındaki bir çok hadisin mevzû olduğunu söylemişlerdir. İşte bu makalede müteahhir münekkidlerin, mevzû hadisleri tesbitte farklı sonuçlara ulaşmalarına etki eden metod farklılıklarını belirtmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Mevzû Hadis, İbnü'l-Cevzî, İbn Hacer, Yalancı Ravi, Metin Tenkidi.*

---

* Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Hadis Anabilim Dalı hozcelik@ atauni.edu.tr

ABSTRACT

The Methodical Differences in Determination of Apocrypal Hadiths

The Earliers had ruled and put into practice with reference to distinguish the sound hadiths from apocrypal and weak hadiths. In this manner, they had critized the transmitters, then they had determined the transmitters who can be acceptable their hadiths, weak and liar transmitters who can not be acceptable their hadiths. Consequently, they also hadn't accepted their hadiths. It had came into exitence that the persons who usually had abide by this rules and the persons who also partly hadn't abide by them. They formed books of hadiths in this way at all times beginning from The Successors. The apocrypal haditht were written and recorded in the books of disparaging and declaring trustworthy, biography and history of transmitters in the period of time in which The Earliers had lived.

In period of time of the Laters, the activity of determination the apocrypal hadiths had begun by Cevzekânî and had continued up to our age. Cevzekânî and İbnu'l-Cevzî following him usually had collected apocrypal hadiths from disparaging and declaring trustworthy etc. books and they rarely collected them from trustworty hadith books in which they has been in existence in their opinion . This two author had been critized by later critics in spite of the fact that they had committed method of the Earliers in a large scale. Because, they had said that some hadiths of trustworthy books are apocrypal. The Later critics explained that some hadiths that they judged them to be apocrypal are sound or good or weak.

In the course of the twentieth century, orientalists and some Muslim scholars said that a lot of hadiths that came to existence in the trustworty hadith books are apocrypal. In this article, we will be explaining the different methods that the Laters had used in determination apocrypal hadiths and whereby they arrived at different conclusions.

Key Words: *Apocrypal Hadith, Ibnu'l-Cavzî, Ibn Hadjar, Liar Transmitter, Critic of Text.*

GİRİŞ

Hadisler, Kur'ân'dan sonra dinin ikinci kaynağı olduğu için, onların sahîh olanlarının sahîh olmayan zayıf ve özellikle mevzûlardan[1] ayırt edilip bir sonraki

[1] Mütekaddimûn döneminde mevzû hadisler, zayıf hadislerden sayılmıştır.

nesle aktarılmasında her neslin büyük gayretleri olmuştur. Ancak bu çabalar, temel hadis kaynaklarının tasnifinin sona erdiği dönem ve bu dönemin bitişi ile başlayıp günümüze kadar uzanan dönemlerde farklılıklar göstermektedir.

Günümüzde bu tarihî süreci göz önünde bulundurmadan, yani farklı dönemlerde icra edilen faaliyetleri tam anlamıyla kavramadan hareket etmek bazı yanlışlıklara yol açabilir. Hicrî V. asırla başlayan müteahhirûn döneminde mevzû hadislerin tesbiti hususunda ihtilaf ve tartışmalar başlamış ve bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Nitekim Kütüb-ü Sitte gibi muteber hadis kitaplarındaki bazı hadislerin mevzû olup olmadığı veya bir başka ifadeyle bu kitaplarda mevzû hadis bulunup bulunmadığı hususunda müteahhir alimler arasında tartışmalar olduğu gibi, günümüzde de bu tartışmalar farklı boyutlarda devam etmektedir. İşte günümüzde de devam eden bu tartışmaların neden kaynaklandığını anlayabilmek için, öncelikle mütekaddimûn döneminde mevzû hadisler hususunda yapılan faaliyetlerin en önemlilerinden bahsetmek uygun olacaktır. Daha sonra müteahhirûn dönemi faaliyetleri ve bu dönem alimleri arasında meydana gelmiş olan ihtilafların ana nedenlerini tesbit edelim.

I. Hadisleri Muhafaza Etmek ve Hadis Uydurma Faaliyetlerine Engel Olmak İçin Mütekaddimûn Döneminde Yapılan Faaliyetler

Hadisler, hicrî V. asra kadar devam eden mütekaddimûn döneminde ezberlenmiş, yazılmış, daha sonra tedvîn edilmiş ve nihayet tasnîf edilerek muhafaza altına alınmış ve böylece sonraki nesillere aktarılmışlardır. Bu dönemde hadis uydurmaya engel olmak ve hadislerin sahihlerini zayıf ve mevzû olanlarından ayırt etmek için ise, belirtilen faaliyetlerle eş zamanlı olarak, tesebbüt[2], isnad sorma, hadis almak için uzun yolculuklar yapma, yalancı ravilerin peşine düşerek onları tanıtma ve mevzû hadisleri tanımak için kaideler koyma[3] gibi faaliyetler yapılmıştır.

İşte dört asırlık bir zaman süreci içerisinde muhaddisler telif ettikleri bir çok hadis kitabı sayesinde sahih, zayıf ve mevzû hadisleri tesbit etmişlerdir. Bu tesbit işlemini daha detaylı kavrayabilmek için, bu dönemde gerçekleştirilen *hadislerin hıfzı,*

---

[2] Tesebbüt, hadîs rivâyetinde ihtiyatlı davranıp hadîsin sabit olduğuna dair kesin kanaat hasıl olmadıkça rivâyetine girişmemektir. Ahmed Naim-Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* , DİB Yay., Ankara, 1984, I, 53; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s. 155.

[3] Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1988, s. 220-241.

kitâbeti, tedvîni ve tasnîfi ile *ravilerin cerh ve ta'dîli* hakkında kısaca bilgi vermemiz uygun olacaktır.

1. Hadislerin hıfzı, kitâbeti, tedvîni ve tasnîfi

Hicrî I. asrın sonlarına kadar süren zamanı içine alan sahâbe ve büyük tabiûn döneminde[4] hadisler hem ezberlenmiş ve hem de yazılarak koruma altına alınmıştır *(Hıfz ve Kitâbet devri)*. Ancak sahâbe döneminde hadisler, Hz. Peygamber'in, Kur'ân'dan başka bir şeye düşkünlük gösterilerek onun ihmal edilmesi endişesi kalktıktan[5] veya yazıyı bilenlerin çoğalmasından[6] sonra verdiği genel izinle veya sadece hafızası gevşek ancak yazısı iyi ve okunaklı olan sahâbîlere[7] verdiği özel izinle yazılmıştır. Günümüze kadar ulaşmamış olsa bile bir çok sahâbînin *Sahîfeler*inin olduğu bilgisi[8] onların hadisleri yazdıklarını göstermektedir. Kibâr-ı Tabiûndan bize ulaşmış bulunan en eski hadis eseri ise, Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe*'sidir[9].

Hicrî I. asrın sonlarından II. asrın ilk yarısına kadar devam eden dönemde, daha önceleri değişik yazı malzemeleri üzerine dağınık bir şekilde kaydedilmiş, kısmen de sözlü olarak nakledilegelmiş olan hadisler bir kitap "dîvân" içinde bir araya toplanmıştır *(Tedvîn devri)*[10]. Hadisleri toplamak üzere resmi ilk teşebbüsü Ömer b. Abdilazîz'in (ö. 101) babası olan Mısır valisi Abduazîz b. Mervân (ö. 85) başlatmıştır[11]. Daha sonra halife Ömer b. Abdilazîz'in, Medine valisi Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr İbn Hazm'a (ö. 120), diğer valilere ve alimlere gönderdiği resmî yazıyla devam ettirilmiştir. Halifenin tedvinle ilgili emrini ilk gerçekleştiren ve topladığı hadisleri ona gönderen Hicâz ve Şam alimi Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Abdillah b. Şihâb ez-Zührî'dir (ö. 124)[12]. Ma'mer b. Râşid'in: *"Biz, ez-Zührî'den pek*

---

4 el-Hûlî, Muhammed Abdulazîz, *Târîhu Funûni'l-Hadîsi'n-Nebevî*, thk., Mahmud el-Arnaûd-Muhammed Bedrüddîn el-Kahvecî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1988, s. 28.

5 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadîs Edebiyâtı Çeşitleri—Özellikleri- Faydalanma Usulleri*, MÜİ Yay., İstanbul, 1985, s. 10.

6 el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 31.

7 Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 45-46.

8 bkz., Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, AÜİF Yay., 2. Baskı, Ankara, 1988, s. 41-67; Umerî, Ekrem Ziya, *Hadis Tarihi*, trc., İsmail Kaya, Esrâ Yay., Konya, 1990, s. 16.

9 Bu sahife hakkında geniş bilgi için bkz., Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, trc., Kemal Kuşçu, İstanbul, 1967.

10 Aydınlı, *a.g.e.*, s. 19-20.

11 Muhammed Accâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-Vecîz fî Ulûmi'l-Hadîs*, Müessetu'r-Risâle, Beyrût, 1987, s. 74.

12 el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed ed-Dımeşkî, *Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Dâru'l-Marife, Beyrût, tsz., s. 7; Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 204.

çok hadis öğrendiğimizi zannederdik, fakat halife el-Velîd b. Yezîd öldürüldüğünde onun hazinelerinden Mervân ailesi için ez-Zührî'den yazılan ilmin kitaplar halinde hayvan sırtında taşındığını görünce, ondan öğrendiklerimizin ne kadar az olduğunu anladık"[13] demiş olması aynı zamanda İbn Şihâb'ın en hacimli tedvini yapmış olduğunu göstermektedir.

Hicri II. asrın ortalarından IV. asrın başlarına kadar devam eden dönemde, tedvin devrinde dağınık bir şekilde kitaplarda toplanmış olan hadislerin çeşitli maksatlarla muhtelif tertiblerde (Müsned, Musannef, Câmi, Sünen, Muvatta, Sahîh...) bir sınıflamaya tabi tutulmuştur *(Tasnîf devri)*[14]. Hadislerin kitaplarda tasnifi tedvînden hemen sonra ortaya çıkmış fakat tedvîn ile birlikte yürütülmüştür[15]. Tasnif döneminde muhaddislerin sahih hadisleri mevzû olanlardan ayırt etme hususundaki gayretlerini anlayabilmek için telif ettikleri eserleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Hadisleri ilk olarak tasnif edenler, *Basra*'da Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156), Rebî b. Subeyh (ö. 160), ve Hammâd b. Seleme (ö. 167), *Yemen*'de Halid b. Cemîl el-Abd, Ma'mer b. Râşid (ö. 153) ve Abdurrezzâk İbn Hemmâm (ö. 211), *Mekke*'de Abdulazîz b. Cüreyc (ö. 150) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198), *Medîne*'de Muhammed b. İshâk (ö. 151) ve Mâlik b. Enes (ö. 179), *Kûfe*'de Süfyân es-Sevrî (ö. 161) ve İbn Ebî Zâide (ö. 193), *Şam*'da Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî (ö. 157) ve el-Velîd b. Müslim (ö. 195), *Rey*'de Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188), *Horasan ve Merv*'de Abdullah İbnu'l-Mübârek (ö. 181), *Vâsıt*'da Hüşeym b. Beşîr (ö. 183), *Mısır*'da Abdullah b. Vehb (ö. 197),'tir[16]. Bu muhaddislerin tasnif ettikleri eserler, Hz. Peygamber'in hadislerini, sahâbe sözleri ve tabiûn fetvalarıyla karışık olarak ihtiva etmekteydi[17]. Bu eserler Musannef, Sünen, Muvatta ve Câmi' gibi ünvanlarla isimlendirilir. Bunların ihtiva ettikleri hadisler, tasnif döneminden önce telif edilmiş olan sahifeler ve cüzlerde yer almaktaydı[18]. Bu eserlerin en önemlisi İmam Mâlik'in *el-Muvatta* adlı eseridir. O, *Muvatta*'sının hadislerini tahammül ettiği yüz bin hadisten seçmiş ve onların seçim ve yazımına kırk yıl harcamıştır. Medine alimleri bu kitabın sıhhatinde ona muvafakat etmişlerdir. Mâlikî alimleri *Muvatta*'yı Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerinden üstün

---

13 Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Mısır, 1933, III, 361.
14 Aydınlı, *a.g.e.*, s. 20.
15 Çakan, *a.g.e.*, s. 19.
16 er-Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahman, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk., Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1984, s. 611-620; Muhammed Accâc, *el-Muhtasar*, s. 78-79; Umerî, *a.g.e.*, s. 19.
17 Muhammed Accâc, *el-Muhtasar*, s. 78-79.
18 Umerî, *a.g.e.*, s. 20.

tutarlar, hanefîlerden Şah Veliyyullah ed-Dehlevî gibi bazı alimler ise Sahîhayn'la aynı tabakadan kabul ederler. Hadis alimlerinin cumhûru ise, içinde mürsel ve munkatı rivayetler olduğu için Sahîhayn'dan alt derecede kabul ederler[19]. İbn Hazm (ö. 456) ise Muvatta'ya, hadis kitaplarını taksimatının en son tabakasında yer verir ve alimlerin çoğunluğuna göre onda bazı zayıf hadislerin bulunduğunu söyler[20].

Daha sonra gelen bazı muhaddisler, sahâbîlerin veya daha sonraki şahısların rivayet etmiş oldukları sadece merfû hadisleri, muhtelif tertiblerde kendi isimleri altında bir araya getirerek *Müsned* türü eserler meydana getirmişlerdir. Bu türün ilk örneği Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö. 204)'nin *el-Müsned* adlı eseridir. Onu, İshâk b. Râhûye (ö. 238), Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241) gibi muhaddisler takip etmiştir[21]. Bu muhaddisler, merdûd hadisleri tahric etmekten kaçınmışlar, ancak her hadisin, sahihini zayıfından ancak hadis mütehassıslarının ayırt edebileceği bir çok tarikini zikretmişlerdir[22]. Yani bu eserlerin özellikleri her bir sahâbîden sahih ve sakim tariklerle rivayet edilenlerin hepsini tahric etmek olduğundan dolayı bunlarda bir çok sahih ve hasen hadisin yanında zayıf hadisler de bulunur. Dolayısıyla bunlarda bulunan hadislerle, inceleme yapılmadan ihticac edilmez[23]. Bazı muhaddisler, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'ini bu durumdan istisna etmişlerdir[24]. Şöyle ki o, eserinde, yediyüz ellibin hadisten seçerek kırk bin hadis tahric etmiş ancak, makbul olan rivayetleri bir araya getirmeyi ve yine kizb ile maruf olmayan kimselerden rivayet etmeyi prensip edinmiştir. Bazı münekkidler, Müsneddeki hadislerin hepsinin sahih olduğunu, bazı münekkidler ise, ondaki bazı hadislerin zayıf ve bazılarının ise mevzû olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer ise, ondaki hadislerin çoğunun ceyyid olmakla birlikte zayıf olanların da bulunduğunu, ancak onların mütâbea için zikredildiklerini ve onda tahric edilmiş olan hadislerin hiç birine mevzû denilmeyeceğini belirtir[25].

Tasnifin altın çağında başta Buhârî ve Müslim, hadis öğrenmek arzusundaki kişileri, hangi hadislerin sahih olduğunu sorma ve araştırma sıkıntısından kurtarmak

---

19 Umerî, *a.g.e.*, s. 30.

20 Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 268-269.

21 Müsned türü eserlerin önemlileri için bkz., Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillah, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, II, 1678-1685; el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 61-62.

22 Muhammed Accâc, *el-Muhtasar*, s. 80; el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 54.

23 Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 266; el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 63; Umerî, *a.g.e.*, s. 22.

24 el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 63.

25 Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 266-267.

için sadece sahih hadisleri içeren ve hadislerin konularına göre sıralandığı kitaplar tasnif etmişlerdir. Sahîh-u Buhârî ve Sahîh-u Müslim'de tahric edilen muttasıl hadislerden iki yüz yirmi tanesi, ya ravilerin adalet veya zabt yönünden kusurlu olduğu veya ravi hataları bulunduğu söylenerek tenkid edilmişlerdir[26]. İbnu'-Salâh gibi bazı alimler Dârekutnî gibi muhaddislerin tenkid ettiği hadisler hariç olmak üzere Buhârî'deki bütün hadislerin hepsinin sahih olduğunu[27] söyler. İbn Hacer, Sahîh-i Buhârî'ye yöneltilen bu tenkidleri teker teker ele alıp cevap vererek ondaki hadislerin hepsinin sahih olduğunu belirtir[28]. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ise muhaddislerin Sahîhayn'da bulunan muttasıl merfû bütün hadislerin kesinlikle sahih olduklarında icmâ ettiklerini, bunu kabul etmeyenleri ise müminlerin yolunu tutmayan bidatçiler olarak gördüklerini belirtir[29]. Buhârî ve Müslim'den sonra ise Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce gibi hadis ilminde mütehassıs büyük muhaddisler, aralarında bilinen usûl kurallarına uygun olarak ve kendi özel şart ve anlayışları çerçevesinde sahih hadisleri ve zayıf olduğunu belirttikleri bazı zayıf hadisleri[30] de tahric ederek *Sünen-ü Erbaa* diye bilinen eserlerini tasnif ettiler. Dolayısıyla bu eserler de alimler tarafından Sahîhayn kadar olmasa bile büyük kabul görmüşlerdir.

Hicrî IV. asırda da kısmen orijinal hadis eserleri tasnif edilmiştir. Bunların en önemlileri, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360)'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr, el-Mu'cemü'l-Evsat* ve *el-Mu'cemü's-Sağîr*'i, Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385)'nin *es-Süneni* ve İbn Huzeyme (ö. 311), Ebû Avâne (ö. 316) ve İbn Hibbân (ö. 354),'ın *Sahîh*'leri ve Tahâvî'nin (ö. 321) *Şerhu Meâni'l-Âsâr* ve *Müşkilü'l-Âsâr* adlı

---

26 Bkz., İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk., Abdulazîz b. Abdillah b. Bâz, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1993, s.503-504; es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk., Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1993, I, 108-111; el-Cezâirî, *a.g.e.*, s. 95-96; Ayrıca bkz., ed-Dârekutnî'nin *el-İlzâmât ve't-Tetebbu* adlı eseri .

27 İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk., Nurettin Itr, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1986, s. 29; es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 107.

28 Tenkidler ve İbn Hacer tarafından verilen cevaplar için bkz., İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 505-648.

29 ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah b Abdirrahîm, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, Dâru't-Turâs, Kahire, 1936, I, 134.; el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk., Muhammed Behcet el-Beytâr, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1987, s. 249.

30 Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî eserlerinde tahric etmiş oldukları zayıf hadisleri belirttikleri halde, İbn Mâce belirtmemiştir. O zayıf olduklarını belirtmese bile müteahhir alimler, Sünenü İbn Mâce'de 613 zayıf, 99 vahî, münker veya mevzû hadis bulunduğunu belirtmişlerdir. Onun kizb ve sirkatle itham edilen ravilerden hadis rivayet ettiği ve üstelik bu çeşit hadislerin bir kısmının, diğer raviler tarafından rivayet edilmediği de söylenmiştir. Bu sebeple bazı alimler Ahmed b. Hanbel'in Müsnedini, bazıları ise İmam Mâlik'in Muvatta'sını Kütüb-ü Sitte'nin altıncı kitabı olarak kabul ederler. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Umerî, *a.g.e.*, s. 36-39; Canan, İbrahim, "Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları", *AÜİİFD*, Ankara, 1979, Sayı 3, s. 103-126.

eserleridir[31]. Bu eserlerin müellifleri, genellikle tasnifin altın çağı olarak nitelendirilen hicri III. asır muhaddislerinin rivayet ettikleri hadisleri, kendi isnadları ile rivayet etmişlerdir[32]. Suyûtî'nin taksimine göre; İbn Huzeyme, Ebû Avâne ve İbn Hibbân'ın Sahîh'leri hadis müellefâtının birinci tabakasında yer alırlar ve rivayetleri sahihtir[33]. Müteaahhir muhaddisler, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ı, hadisleri tashihte gevşek oldukları söyleyerek tenkit etmişlerse de bazı alimler buna karşı çıkmış ve onların *Sahih* adlı kitaplarında, sahih hadisle beraber hasen hadislerin de bulunduğunun söylenebileceğini belirtmişlerdir[34]. Tahâvî, Taberânî ve Beyhakî ise, ister sahih olsun isterse zayıf olsun buldukları her hadisi kitaplarına almayı gaye edindiklerinden onların kitapları sahih, hasen, zayıf, şâz, münker vb. hadisleri ihtiva etmektedirler. Bu sebeple alimler yanında meşhur ve mütedavil olmamışlardır. Bazıları Buhârî'den önce yaşamış, bazıları ise onun çağdaşı olan Ebû Ya'lâ, Abdurrezzâk İbn Hemmâm, Ebûbekr b. Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd ve Tayâlisî'nin kitaplarının da aynı özelliği taşıdığı da ifade edilmektedir[35].

Müteahhir dönem hadis mütehassısları, tasnîf dönemi ve kısmen de tehzîb dönemi hadis kitaplarını, ihtiva ettikleri hadislerden tenkide maruz kalan hadislerin azlığı ve çokluğuna göre tabakalara ayırmışlardır. İbn Hazm, Suyûtî ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin taksimatları meşhurdur[36].

İşte bu üç dönem sonunda hadisler kitaplarda yazılmış olarak müteahhirûna nakledilmiştir. Artık hicrî V. asırdan itibaren genellikle tasnîf devri eserlerinin, daha kullanışlı, daha şümûllü ve daha anlaşılır bir hale getirilmelerine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu faaliyetlerin başında cem', istidrâk, istihrâc, zevâid, atrâf, şerh vb. çalışmalar gelmektedir[37].

2. Ravilerin Cerh ve Ta'dîli Hadisler bir taraftan *sahîfe, mushaf* ve *dîvân,* daha sonra *müsned, câmi'* ve *sünen* isimleri verilen eserlerde kayd ve tedvîn edilirken, bir taraftan da rivayetlerin sahîhini sakîminden ayırt edebilmek için ta tabiûn ve hatta sahâbe döneminden beri rivayetler ve ricâl tenkid edilmeye başlamıştır.

---

31 Bu kitapların tamamı için bkz., el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 64-65.

32 el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 64.

33 Bkz., Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 257; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1988, I, 266.

34 Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 257-258.

35 el-Kâsimî, *a.g.e.*, s. 250; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, I, 262.

36 Bu muhaddislerin taksimleri için bkz., el-Kâsimî, *a.g.e.*, s. 200-201; Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 268-269; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, I, 266-271.

37 Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-Hadîs ve Mustalahuh*, Dâru'l-İlm, Beyrût, 2002, s. 48; Aydınlı, *a.g.e.*, s. 20.

Nihayet Kütüb-ü Sitte'nin cem ve telif edildiği asırda ricâl tenkidi ve hadis illetleri hakkında bir çok kitaplar te'lif edilmiştir[38]. Bu tenkidler sebebiyle hadisler, genellikle sika ravilerin kendileri gibi sika ravilerden alıp nakletmesi sonucu kitaplarda tahric edilmiştir. Yalancılıkla tanınan ravilerin rivayet ettikleri hadisler bile bile genellikle tahammul edilmemiştir. Böylece sahih hadisler büyük ölçüde mevzû hadislerden ayırt edilmiştir. Hiç şüphesiz ki bunda en büyük rolü, sahâbe asrından itibaren başlayan cerh ve ta'dîl faaliyetleri oynamıştır.

Cerh ve ta'dîl, *Sahâbe* asrında başlamıştır. Bu dönemde ricâl tenkidi, sahâbenin doğru olması ve iyi yaşantıları sebebiyle azdır. Yapılan tenkidlerin sebebi ise, genellikle unutmak, yanılmak, hadisi iyi anlamamak veya sağlam ezberlememek gibi zekâ ve yetenek farklılığından doğan tabiî hatalardır[39]ki hadis rivayet etmiş ve fetva vermiş sahâbîlerden bu tür tenkidlere uğramış olanlar hiç yok denecek kadar azdır[40].

Hicrî I. asrın sonlarına kadar devam eden *Kibâr-ı Tabiîn* döneminde de cerh ve ta'dîl devam etmiştir. Şa'bî, Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Muhammed İbn Sîrîn[41] gibi münekkidler isnadları ve ravileri tenkit etmişler ve hata edenleri belirtmişlerdir. Bu tabakanın zayıfları da sonraki tabakalara nisbetle çok azdır. Hicrî II. asrın başları olan *Evsât-ı Tabiîn* döneminde mevkûf hadisi merfû, muttasıl hadisi ise mürsel olarak rivayet eden ve Ebû Harûn el-Abdî gibi rivayetlerinde bir çok yanlışlıkları olan raviler, Hasan-ı Basrî, Tâvûs, Nehâî gibi münekkidler tarafından cerh edilmişleridir. Hicrî II. asrın ortalarına kadar süren *Sığâr-ı Tabiîn* döneminde siyasî ve kelâmî gruplar ortaya çıkmış ve kısmen de ilhâd hareketleri başlamıştır. Bu sebeple ravilerde, hataların yanında yalancılık ve tedlîs gibi kusurlar ve dolayısıyla bazı mevzû hadisler de görülmeye başlanmıştır. Bu tabakadaki raviler ise Abdullah b. Avn, Eyyûb b. Keysân es-Sahtiyânî, Süleymân et-Teymî gibi münekkidler tarafından cerh veya ta'dil edilmişlerdir[42]. Hadis uydurma faaliyeti hicrî I. asrın ortalarında ortaya çıkmış olsa bile bu faaliyet sahâbeden sadır olmamıştır. Onlardan birinin hadis uydurduğunu

---

38 Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 51-52.

39 Âşıkkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi Cerh ve Ta'dîl İlmi*, MÜİFV Yay., İstanbul, 1997, s. 35.

40 İbn Arrâk, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kenânî, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdîsi'ş-Şenîati'l-Mevzûa*, thk., Abdulvehhâb Abdullatîf-Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrût, 1981, (Mukaddime) I, ٥

41 Bu münekkidlerin tamamı için bkz., Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 164-173.

42 İbn Arrâk, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, ٥ ; Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 352; Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 188-189; Özek, Ali, *Hadîs Ricâli Hadis İlimleri ve Kaynakları*, İstanbul, 1967, s. 134.

farazî olarak düşündüğümüzde, hadisleri, dolayısıyla sahih hadisi mevzû olandan ayırabilecek kabiliyete sahip olan diğer sahâbe tarafından durumu tesbit edilip bize nakledilmesi gerekirdi. Halbuki böyle bir nakil söz konusu değildir. Alim tabiîler de hadis uydurmamışlardır. Hicrî elli tarihinde görülen bazı mevzû hadisler tabiûn tabakasından olan bazı cahil kimselerden sadır olmuştur[43] ki bunlar çağdaşları olan münekkidler tarafından tesbit edilmişlerdir.

Hicrî II. asrın sonları ve III. asrın başları olan *Etbâu't-Tabiîn* döneminde ravilerde hatalar yanında bid'at, taassub ve ilhâd hareketlerinin daha da yaygınlaşması nedeniyle yalancılık ta bir hayli artış göstermiştir[44]. Mamer b. Râşid ile başlayıp Yahyâ b. Maîn'e kadar uzanan bu devrede bir çok münekkid yetişmiştir[45]. Başlangıçta genellikle şifâhî olarak yürütülen tenkid faaliyetleri, Etbâu't-Tabiîn döneminde tedvin edilmeye başlanmıştır. Nitekim Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198) cerh ve ta'dille ilgili sözlerini bir araya getiren ilk müellif[46] olarak kabul edilir.

Hicrî III. asrın ilk çeyreğinden sonuna kadar devam eden ve Buhârî'nin çağı olan *Etbâu Etbâi't-Tabiîn* dönemi[47] münekkidleri, kendi çağdaşları olan raviler hakkındaki cerh ve tadillerine, daha önceki münekkidlerin yaptığı ravi tenkidleri ve onlar hakkında verdikleri diğer biyografik vb. bilgileri ekleyerek müstakil cerh ve ta'dil, tarih, tabakât ve ilel adlı eserlerini tasnif etmişlerdir. Cerh ve ta'dil ilminin genel kuralları ve kendine özgü lafızları da bu dönemde teşekkül etmiştir[48]. Münekkidler, muasırları olan ravilerin cerh ve ta'dil yönünden durumları hakkında bizzat yaşantısını ve rivayetlerini inceleyerek bilgi vermişlerdir. Kendilerinden önce yaşamış olan raviler hakkında ise önceki münekkidlerin şifâhî beyanları veya yazılı olarak bıraktıkları eserlerden faydalanmışlardır[49]. Böylece bu dönemin sonuna gelinceye kadar bir çok münekkid, raviler tarihi[50] ve cerh ve ta'dille ilgili bir çok kitap

---

43 Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 192-193.

44 Âşıkkutlu, *a.g.e.*, s. 55.

45 Bu münekkidlerin tamamını için bkz., Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 353-355.

46 Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk., Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Fikr, tsz., I, 1; Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 352.

47 Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 48.

48 Âşıkkutlu, *a.g.e.*, s. 56. Bu döneme kadar ortaya çıkan cerh ve tadil lafızları için bkz., Yücel, Ahmet, *Hadîs Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, MÜİFV Yay., İstanbul, 1996, s. 113-144.

49 İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cafer, *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, thk., Nurettin b. Şükrî b. Ali Bûyacılar, Mektebetü Advâi's-Selef, Riyâd, 1997, (Mukaddime), I, 92.

50 Meselâ; Buhârî, ***et-Târîhu'l-Kebîr*** adlı eserinde ravilerin biyografisine yer verilir ve onların cerh-ta'dil yönünden durumlarından bahsedilir.

yazmışlardır[51]. Bu dönem muhaddisleri bu bilgiler sayesinde, sika olan ravileri yalancı ve zayıf olanlardan ayırt edilebilmiştir[52] ve te'lif ettikleri hadis kitaplarında mevzû hadisleri tahrîc etmemeye özen göstermişlerdir. Nitekim bu dönem muhaddislerinin kitaplarında tahrîc ettikleri hadislerin çoğunluğu sahihtir, bazıları ise ya ravilerin zabtına yönelik önemsiz cerh veya sika ravilerin hadisteki hatası dolayısıyla zayıftır. İbn Sa'd, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî, Abdullah el-İclî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Tirmizî, Bezzâr, İbn Ebî Şeybe bu asrın önde gelen münekkidleridir[53].

Hadislerin bizzat ravilerden tahammul edilmesi hicrî III. asırda büyük ölçüde sona ermiştir. Ancak IV. asırda da bizzat ravilerden hadis tahammulü kısmen devam etmiş ve böylece bazı orijinal nitelikli hadis kitapları meydana getirilmiştir. Dolayısıyla bu asırda yaşamış olan ravilerin cerh ve ta'dili ile ilgilenen münekkidler olmuştur. Nitekim Dârekutnî'nin: *"Ey Bağdatlılar! Ben sağ iken herhangi bir kimsenin, Rasûlullah (s.a.v.)'a yalan söz isnad edebileceğini zannetmeyiniz"*[54] sözü bunu açıkça göstermektedir. Nesâî, İbn Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, Taberânî, İbn Adiyy, İbn Mende, Hâkim en-Neysâbûrî, Dârekutnî bu tabakada yer alan münekkidlerin başında yer alırlar.

İşte mütekaddimûn, bir taraftan yalancı ve zayıf raviler hakkında *tabakât, ricâl tarihi, duafâ ve ilel kitaplarında*[55] bilgi verip rivâyetlerinden bazılarını zikrederken, diğer taraftan sika ravilerin rivayet ettikleri hadislerden oluşan eserler tasnif etmişlerdir. Böylece onlar, mevzû hadisleri belirleme hususunda büyük gayret göstermişlerdir.

Hiç şüphesiz ki bu dört asırda yaşamış olan muhaddis münekkidler, raviler ve rivayetleri hakkındaki hükümlerini, kendilerinin bilmiş olduğu, ancak müteahhirûn zamanında sistemli bir şekilde tedvîn edilmiş olan kaidelere göre vermişlerdir. Meselâ; onlar bir ravinin yalancı olduğunu, ya bizzat ravinin itirafını esas alarak veya

---

51 Bu kitaplar için bkz., Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 264-275, 281-287; el-Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Hadis Literatürü er-Risâletü'l-Mustatrafe Li Beyâni Meşhûri Kutubi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, trc., Yusuf Özbek, İz Yay., İstanbul, 1994, s. 263-298, 316-322.

52 Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 238-239.

53 İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmet b. Ebî Hâtim et-Teymî el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk., Mahmûd İbrahim Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep, 1396, I, 54.

54 Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Aliyyü'l-Kârî alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, Dâru's-Saltanati's-Seniyyeti'l-Osmaniyye, 1909, s. 123; Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 283.

55 Bu eserler için bkz., İbn Arrâk, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, ك – ى – ط – ح.

raviler tarihi bilgilerini kullanmak suretiyle ravinin karşılaşmadığı veya vefatından sonra doğmuş olduğu bir şeyhten rivayet etmesini tesbit ederek veya hadisin lafzında veya manasında bozukluk olması veya hadisin Kur'ân'a, mütevatir sünnete, kat'î icmaya, tarihî gerçeklere aykırı olması[56] gibi özelliklerine bakarak belirtmişlerdir. Onlar bazı müsteşriklerin iddiasının aksine sadece sened tenkidiyle yetinmemişler aynı zamanda metin tenkidi de yapmışlardır. Yani onlar yalancı ravilerin bir kısmını hadis metinlerine bakarak tesbit etmişlerdir. Onlar bile bile yalancı ve kendisinden hadis alınmaması hususunda ittifak meydana gelen ravilerden hadis almamışlardır. Ancak şurası bilinmelidir ki onların metin tenkidleri günümüze genellikle ravi cerh ve ta'dili şeklinde gelmiştir. Müsteşrikler bu gerçeğin üstünü örterek, mütekaddim alimlerin metin tenkidi yapmadıkları düşüncesini yerleştirip mütekaddim muhaddislerin büyük bir gayretle sahih hadisleri en azından mevzû hadislerden ayırmak suretiyle telif ettikleri eserleri hakkında dolayısıyla hadise güven hususunda tereddütler oluşturabilmişlerdir.

Kısaca diyebiliriz ki hadislerin cem ve kitaplarda tedvini zamanı olan üç dört asırlık devir içinde gelen binlerce ravi birer birer cerh ve ta'dilden geçirilip hüccet olan sikalar, zayıf, metrûk, meçhûl ve özellikle kezzâblardan ayırt edilmişlerdir. Şöyle ki zamanlarında itibara mahzar olarak rivayetleri hadis kitaplarına geçmiş olan yirmi bin kadar ravinin ismi ve derecesi ve hakkında dedikodu edilmiş olan ravilerden on bin kadarının isimleri ricâl kitaplarında mevcuttur[57].

Cerh ve ta'dîlle ilgili orijinal çalışmalar, hicrî IV. asrın sonlarına doğru büyük ölçüde tamamlanmış, daha sonraki çalışmalar genellikle önceki eserler üzerinde cem' veya ihtisar şeklinde yürütülmüştür. Şüphesiz bunun en önemli sebebi, hadis külliyâtı tasnifinin tamamlanması, ravilerin durumlarının açıklığa kavuşmuş olmasıdır[58]. Yani mütekaddimûn, mevzû hadisleri tasnif ettikleri duafâ, tarih ve ilel kitaplarında bazen sadece yalancı ravileri belirterek bazen de buna ilaveten onların rivayetlerini zikrederek diğer zayıf hadislerle birlikte karma olarak belirlemişler, onları ard arda sıralama yolunu takip etmemişlerdir.

II- Müteahhirûn Döneminde Mevzû Hadisleri Tesbit Faaliyetleri

Müteahhir muhaddisler, tarihî konumlarının bir gereği olarak mevzû hadisleri tesbit hususunda farklı bir yol izlemişlerdir. Hicrî V. asırla başlayıp günümüze kadar

---

[56] Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 239-248.
[57] Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 351.
[58] Âşıkkutlu, *a.g.e.*, s. 57-58.

gelen bu dönemde mevzû hadislerle ilgili olarak yapılan çalışmaları üç gruba ayırabiliriz

a. Mütekaddimûn döneminde tasnif edilmiş olan zayıf raviler, hadislerdeki illetler ve sika ve zayıf ravileri kapsayan tarih ve terâcim kitapları ve diğer hadis kitaplarındaki mevzû hadisleri tesbit edip bir araya getirmeyi esas alan çalışmalar. Bu tarz çalışmalar sonucu telif edilen eserlerden bazıları şunlardır:

1- Muhammed b. Ali b. Amr b. Mehdî el-Isfehânî (ö. 414)'nin *el-Mevzûât*'ı,

2- Tâhir el-Makdisî (ö. 507)'nin *et-Tezkira fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûât*'ı,

3- Cevzekânî (ö. 543)'nin *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*'ı,

4- İbnü'l-Cevzî (ö. 597)'nin *el-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*'ı. İbnü'l-Cevzî bu kitabını yüze yakın kaynakta yer alan ve kendince mevzû gördüğü hadisleri tahric ederek oluşturmuştur.

İbnü'l- Cevzî'nin Kaynaklarının Özellikleri

İbnü'l-Cevzî, el-Mevzûât adlı eserindeki hadislerin çoğunu, aldığı kaynağa kadar uzanan kendi isnadını zikrederek, az bir kısmını ise kendi isnadı olmaksızın direkt kaynaktan alarak nakletmiştir[59]. Onun kitabına alıp mevzû olduğunu belirttiği hadislerin bulunduğu kaynakları, telif ediliş tarihleri ve telif maksatları açısından inceleyelim.

Telif tarihleri açısından: Bu açıdan iki gruba ayırabiliriz:

a. İbn Hibbân (ö. 354)'ın *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'i ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204)'nin *Müsned*i gibi hicrî V. asra kadar telif edilen eserler..

b. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463)'nin *Târîhu Bağdâd*'ı ve Deylemî (ö. 509)'nin *Firdevsu'l-Ahbâr*'ı gibi hicrî V. asırdan itibaren te'lif edilen eserler..

Te'lif ediliş amaçları açısından: Bu açıdan ise dört gruba ayırabiliriz:

a. İbn Adiyy (ö. 365)'in *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*'ı ve İbn Hibbân'ın *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'i, Ukeylî (ö. 324)'nin *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*'i ve Ezdî (ö. 374)'nin *Kitâbu'd-Duafâ*'sı gibi cerh edilmiş ravilerin ve rivayetlerinden örneklerin zikredildiği eserler. Ebû Nuaym (ö. 430)'ın *Hilyetü'l-Evliyâ* ve *Târîhu Isfehân*'ı ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463)'nin *Târîhu Bağdâd*'ı, Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405)'nin *Târîhu Neysâbûr*'u, İbn Asâkir (ö. 571)'in *Târîhu Dımeşk*'ı ve İbnü'n-Neccâr (ö. 643)'ın *Târîhu'l-Medîne*'si gibi

---

[59] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*,(Mukaddime) I, 105.

ravilerin biyografilerine, kısmen de onların cerh ve ta'dillerine ve rivayet ettikleri hadislere yer verilen eserler[60].

b. Bezzâr (ö. 292) ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204)'nin *Müsned*leri, Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211)'ın *Musannef*'i, et-Taberânî (ö. 360)'nin üç *Mucem*i gibi sahih'in yanında zayıf hadislerin de tahric edildiği eserler.

c. Deylemî (ö. 509)'nin *Müsnedi/Firdevsü'l-Ahbâr*'ı[61] gibi sahih yanında zayıf ve mevzû hadislerin de cem edildiği eserler[62] .

d. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi musannıflarının içerisinde tahric ettikleri hadislerin hepsinin sahih olduğunu iddia ettikleri hadis kitapları ile *Sünen-ü Erbaa* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*i gibi müteahhir münekkidlerin çoğu tarafından kendilerinde mevzû hadis tahric edilmediği ifade edilen kitaplar[63].

---

60 Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin bu eserler hakkındaki değerlendirmeleri bu eserlerin belirttiğimiz özellikleri ile uyuşmaktadır. Şöyle ki O'na göre bunlar, hadis kitaplarının dördüncü tabakasında yer alırlar ve musannıflarının sonraki asırlarda, ilk iki tabakadaki kitaplarda bulunmayan rivayetleri toplamayı gaye edindikleri kitaplardır. Bu rivayetler şunlardır: Meşhur olamamış mecmua ve müsnedlerden ortaya çıkardıkları rivayetler, vâizler ile ehl-i hevâ ve zayıf kimselerin dillerinde dolaşıp da muhaddislerin yazmadığı rivayetler veya Sahâbe ve Tabiûn sözleri, Benî İsrâil haberleri, bilgelerin ya da vaizlerin sözü olup da ravilerin yanılarak veya kasden Hz. Peygamber'in hadisleriyle karıştırdıkları sözler veya Kur'ân'ın ve sahih hadislerin taşıdığı muhtemel bir mananın, rivayetlerin inceliklerini bilmeyen salih kimseler tarafından rivayet edilerek merfû hadis haline getirilmesi sonucu ortaya çıkan ifadeler veya Kur'ân'ın ve Sünnetin işaretlerinden anlaşılan ve kasden müstakil birer hadis olarak rivayet edilen manalar veya değişik hadislerdeki ayrı ayrı cümlelerin tek bir ifade şeklinde rivayet edildiği hadislerdir. Ona göre Cevzekânî'nin el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sıhâh ve'l-Meşâhîr adlı eseri ve Harizmî (ö. 425)'nin Müsnedi de bu gruptandır. Bu tabaka İbnü'l-Cevzî'nin el-Mevzûât'ının malzemesini oluşturmaktadır. Bkz., ed-Dihlevî, *a.g.e.*, I, 133-135; el-Kâsımî, *a.g.e.*, s. 250-251. Sıdık Hasan Han'ın bu eserler hakkındaki şu değerlendirmesi de bu eserlerin çoğunun te'lif gayesiyle örtüşmektedir. O şöyle der: "Birinci asırda ne ismi ne de cismi bulunmayan ve müteahhirûnun rivayete giriştiği bu dördüncü tabakanın hadisleri iki şekilde değerlendirilir; ya selef bunları araştırmış ve rivayet etmeye değer bir asıl bulamamışlardır ya da bir aslını bulmakla birlikte hadiste, rivayet edilmesine mani bir cerh veya illete rastlamış ve onu terk etmişlerdir." el-Leknevî, Muhammed Abdülhayy, *Klâsik Dönem Bazı Tefsir, Hadis ve Tasavvuf Eserlerinde Yer Alan Hadislerin Değeri Üzerine*, çev. Hayati Yılmaz, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı 13, Ankara, 2004, s. 475.

61 Deylemî bu eserinde, sahih, garîb, ferd isimli eserler ve sahîfelerden âdâb, mevâiz, emsâl, fedâil, ukûbât vb konulardaki 9056 hadisi cemedip alfabetik olarak sıralamış, sahâbî ravisi dışında isnadları hazfetmiştir. O bu eserini, her ne kadar halkı çağdaşı olan kıssacıların aslı olmayan mevzû hadislerinden yüz çevirip sahih hadislere yönelmelerini sağlamak amacıyla telif etmişse de sonraki alimler tarafından onda zayıf, vahî ve mevzû hadis bulunduğu söylenerek itimad edilemeyeceği belirtilmiştir. Örnek için bkz., ed-Deylemî, Ebû Şucâ Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, thk., es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1986, I, 16, 17,25, 26.

62 Sıddık Hasan Han'a göre bu eser İbn Şâhin ve İbn Merdûye'nin eserleri gibi ilk iki tabakada bulunmayan hadisler konusunda telif edilmişlerdir. el-Leknevî, *Klâsik Dönem*, s. 475.

63 Bu eserlerden çoğunun özellikleri makalenin baş tarafında anlatılmıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl* gibi kaynaklarında, sahih, hasen ve zayıf yanında mevzû hadislere telif gayelerinden dolayı yer verilmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî'nin bu eserlerdeki bazı hadislere mevzû demesi, bu kitapların müelliflerinin verdikleri hükmün tekrarı manasına gelmektedir. Ebû Nuaym, Taberânî, İbn Mende, Hakîm Tirmizî, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin ise eserlerinde mevzû hadislere yer vermiş olmaları, hadisin isnadını vermek suretiyle sorumluluktan kurtuldukları inancı içerisinde olmalarıyla açıklanmıştır[64]. İşte İbnu'l-Cevzî burada bir kısmını zikrettiğimiz kitaplarda özellikle Kütüb-ü Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde yer alan bazı zayıf, hasen hatta sahîh hadislere mevzû hükmünü vermesi sebebiyle alimlerce tenkid edilmiştir[65]. İbn Hacer, onun *Kitabu'l-Mevzûât* adlı eserinde mevzû olarak gösterdiği yirmi dört Müsned hadisinin mevzû olmadığını isbat maksadıyle *"el-Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zeb an Müsned-i Ahmed"* adlı bir kitap telif etmiştir. Daha sonra Suyûtî, Kütüb-ü Sitte, Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi, Sünen-ü Dârimî ve İbn Hibbân'ın Sahih'inde bulunan yüz yirmi küsur hadisin mevzû olmadığını isbat etmek için *"el-Kavlü'l-Hasen fi'z-Zebb ani's-Sünen"* adıyla bir kitap yazmıştır[66]. İbnü'l-Cevzî'nin bu muteber kitaplarda bulunan hadislere mevzû demesinin sebebinin, hadislere mevzû hükmünü vermekte müteşeddid olan Cevzekânî'nin metoduna bağlı kalması olduğu söylenir.

İbnu'l-Cevzî, bir çok cerh ve ta'dil aliminin cerh ve tadillerinden istifade etmesine rağmen, onların eserlerindeki bazı hadisleri mevzû olarak nitelemiştir. Meselâ o, et-Tayâlisî'nin Müsnedindeki hadislerden bazıları için mevzû hükmünü verdiği gibi onun cerh ve ta'dillerine de itimad etmiştir[67].

5. İbnu'l-Cevzî'nin Kitâbu'l-Mevzûât'ını esas alan Suyûtî'nin *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*'sı. Bu eserinde el-Mevzûât'ı ihtisâr etmiş ve İbnu'l-Cevzî'nin mevzû dediği hadislerin bazen mevzû olmadığını söyleyerek ona itiraz etmiş ve bazen de ona muvafakat etmiştir. Ayrıca Suyûtî'nin tarih ve tabakât kitaplarında[68] bulunan mevzû hadisleri senedleriyle birlikte zikrettiği *Zeylu'l-Leâli'l-Masnûâ*'sı.

6. İbn Arrâk'ın *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevzûa*'sı. Bu kitap İbnu'l-Cevzî ve Suyûtî'nin eserlerinin muhtasarıdır. Hadislerin senedleri bu

---

64 es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs*, thk., Salah Muhammed Muhammed Uveyda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1996, I, 275.

65 es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 276; Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 287.

66 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 236-237; İbn Arrâk, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, م,ك.

67 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*,(Mukaddime) I, 108, 110.

68 Bu kitaplarda ravilerin cerh ve tadil yönünden durumları da bildirilir. Umerî, *a.g.e.*, s. 96, 159.

eserlerde bulunduğu için uzatmamak gayesiyle onları senedsiz olarak zikretmiş fakat metnin sonunda kimlerin tahric ettiğini rumuzlarla belirtmiştir.

7. Şevkânî'nin *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*'sı. Şevkânî bu eserinde İbnu'l-Cevzî gibi cerh ve ta'dil, terâcim, tahricât kitaplarında ve muhakkıkların diğer eserlerinde gördüğü mevzû hadisleri toplamıştır[69].

b. Halk arasında yaygın fakat mevzû olan hadisleri, belli konulardaki, müteahhirûn döneminde telif edilmiş herhangi bir kitaptaki mevzû hadisleri ve hangi konularda sahih hadislerin bulunmadığını tesbit eden çalışmalar. Bu türde telif edilen eserlerde tabiatı itibariyle hadislerin metni verilir ve ardından değerlendirmeler yapılır. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

1. Sâğânî'nin *Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*'sı ve *ed-Dürrü'l-Mültekât*'ı
2. İbn Teymiyye'nin *Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*'sı,
3. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf*'i
4. Fîrûzâbâdî'nin *Hâtimetü Sifri's-Saâde*'si,
5. Aliyyu'l-Kârî'nin *el-Mevzûâtu'l-Kübrâ*'sı,
6. Abdulhayy el-Leknevî'nin *el-Âsâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*'sı ve
7. Zâfir el-Ezherî'nin *Tahzîru'l-Müslimîn mine'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa alâ Seyyidi'l-Mürselîn* adlı eseri.

c. Halk dilinde hadis diye meşhûr olan sözlerin mahiyetini belirtmeyi esas alan çalışmalar. Bu türde telif edilen eserlerde hadislerin senedleri tabiatı itibariyle mevcut değildir. Çünkü bu hadisler, bu türde eser telif eden müellifin dönemine kadar bir isnad zinciri zikredilerek değil, sadece metinleri nakledilerek gelmiştir. Bu müellifler böyle sözlerin hadis olup-olmadığını, hadis ise hangi kaynaklarda tahric edildiğini ve zaman zaman da sıhhat durumlarını belirtirler. Bu tarzda telif edilen eserlerin bazıları şunlardır:

1. Zerkeşî'nin *et-Tezkira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*'sı,

2.Sehâvî'nin *el-Mekâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine*'si,

3. Suyûtî'nin *ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*'sı,

4. Aclûnî'nin *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İştehare mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*'ı[70].

---

[69] Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadîsler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, DİB. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1980, s. 162.

Bu üç grup eserin özelliklerinin farklı olduğunda şüphe yoktur. Birinci ve ikinci grupta yer alan eserlerde mevzû olduğu belirtilen hadislerden bazılarının mevzû olup-olmadığı tartışmalıdır. Özellikle İbnü'l-Cevzî'nin el-Mevzûât adlı eserinde bulunan, muteber hadis kitaplarından alınmış bütün hadislerin ve diğer bazı kitaplarda yer alan sahih, hasen ve zayıf bazı hadislerin mevzû olmadığı İbn Hacer, Suyûtî ve İbn Arrâk gibi münekkidler tarafından ifade edilmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin Mevzû Hadisleri Tesbit Metodu

İbnü'l-Cevzî, mütekaddim alimlerin cerh ve ta'dillerine itimad etmiştir. Ancak o, mütekaddimûnun raviler hakkındaki çeşitli cerh ifadelerini ravilerin kizbine hamletmiş, böylece bazıları sahih ve bazıları da zayıf sayılabilecek hadislere mevzû hükmünü vermiştir. İbn Hacer, onun kitabındaki hadislerin çoğunun mevzû olduğunu ve verdiği hüküm sebebiyle tenkid edildiği yerlerin, tenkid edilmediklerine nisbetle az olduğunu belirterek ona muvafakat etmesine rağmen el-Mevzûât adlı eserin, mevzû olmayan hadislerin mevzû zannedilmesine sebep olduğundan dolayı zararlı olduğunu[71] belirterek onu tenkid eder. İbnü'l-Cevzî'nin, tenkid edilmesine sebep olan metodlarını şöyle sıralayabiliriz: İbnü'l-Cevzî;

1. Herhangi bir hadisin senedinde yer alan ravilerden biri, cerh ve ta'dil alimlerinden biri tarafından kizb ile itham edilmiş olması durumunda, diğer alimlerin o ravi hakkındaki cerh sözlerinin derecelerini dikkate almadan hadise mevzû der[72]. Hadis münekkidlerinin her tabakasında müteşeddid, mutavassıt ve mütesahil olanlar vardır. İbnü'l-Cevzî, müteşeddid olduğu için raviler hakkında varid olan cerhte mutedil davranan münekkidlerin sözünü değil, müteşeddid olanların sözlerini benimsemiştir.

2. Kizb ile itham edilmiş ravilerin rivayetlerine mevzû hükmünü verir[73]. *Müttehem bi'l--Kizb* olmakla cerh edilmiş ravilerin rivayet etikleri hadislere, her ne kadar bazıları mevzû'ya mülhak, İbn Hacer, metrûk[74] dese bile İbnü'l-Cevzî ise mevzû demektedir. Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sünenlerinde mevzû hadislerin bulunup

---

70 Bu üç tür eserlerin tamamı için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, 94-102; İbn Arrâk, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, ع-ل (mukaddime); Ahmed Naim-Kâmil Mirâs, *a.g.e.*, I, 293-294; el-Kettânî, *a.g.e.*, s. 325-329; İzmirli İsmâil Hakkı, *Hadis Tarihi*, nşr., İbrahim Hatiboğlu, İstanbul, 2002, s. 264-265; Kandemir, *a.g.e.*, s. 138-167; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, I, 301-302; Muhammed Accâc, *el-Muhtasar.*, s. 273-275; *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 287-291; Özek, *a.g.e.*, s. 165-167; Bayraktar, İbrahim, *Hadis Tarihi ve Hadisciler*, Erzurum, 1992, s. 129-131.

71 es-Suyûtî, a.g.e., I, 236.

72 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, 104. Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 513.

73 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 214, 580.

74 İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk., Nurettin Itr, Dımeşk, 1993, s. 91.

bulunmadığı hususundaki tartışmaların bir kısmının bundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, İbn Receb: *"İttifakla müttehem bi'l-kizb olan raviden Tirmizî'nin tahriçte bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Ancak bir çok tarikten rivayet edilen bir hadisin bazı tariklerinde müttehem bi'l-kizbe rastladım"*[75] demektedir. İbn Reşîd ise: *"İbn Mâce, Süneninde, kizb ve sirkatle itham edilen kimselerden hadis rivayet etmiştir. Üstelik bu çeşit hadislerin bir kısmı, bunlar dışında kalan diğer raviler tarafından rivayet edilmemiştir"*[76] der. İşte bu farklı anlayışlar çerçevesinde bu hadislere mevzûya mülhak, metrûk denilebileceği gibi mevzû da denebilir.

3. Raviler hakkında varid olan bazı cerh lafızlarından dolayı rivayet ettiği hadise mevzû hükmünü verir. Mesela o, raviler hakkında münekkidler tarafından ifade edilmiş olan *daîf*[77], *mechûl*[78], *tekellemû fih*[79], *kâne fâhişe'l-hata,*[80] *münkerü'l-hadîs*[81], *muzdaribu'l-hadîs*[82], *fâsık*[83], *yervi'l-menâkîr*[84], *leyse bi'l-kaviyy* ve *leyyinün*[85], *tağayyere fî âhiri umrih ve kesure'l-hata fî hadîsih*[86] gibi cerh lafızlarından dolayı hadislere mevzû demektedir[87]. Halbuki bu gibi cerh lafızları, ravinin yalancılığına değil, zayıf olduğuna delalet ederler. Bu şekilde cerh edilen ravilerin rivayetleri, ne kadar az itimada şayan olursa olsun itibar ve istişhada yine bir dereceye kadar uygun sayılırlar[88]. İşte bundan dolayı el-Alâî: *"İbnü'l-Cevzî hadislere mevzû hükmünü verirken, çoğunlukla onların ravilerinin zayıf olmasına dayanarak geniş davranma afetine maruz kalmıştır"*[89] der.

4. Raviler hakkındaki *yervî ani'd-duafâ ve yüdellisü*[90] ifadesini mutlak olarak ravinin yalancı olduğuna hamleder. Ravinin hadisi, bir gizli yönü, kusuru olduğu halde

---

75 Canan, İbrahim, "Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları", *AÜİİFD*, Sayı, 3, Ankara, 1979, s. 123.
76 Canan, "Kütüb-i Sitte İmamları", s. 126.
77 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 19, 273, 400, 414, 444; III, 167, 463, 504.
78 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 12, 13, 595; III, 517. Böyle ravilerin rivayet ettiği hadislere mübhem hadis denir.
79 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 149.
80 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 296, 624.
81 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 156, 157, 240, 280, 375.
82 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 410, 624.
83 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 182. Böyle Böyle ravilerin rivayet ettiği hadislere münker hadis denilir.
84 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 313, 455, II, 131, 241.
85 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 236; es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 276; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 22.
86 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 245, 329; II, 302, 604; III, 167.
87 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 236; es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 276.
88 Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 398.
89 es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 276.
90 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 138, 260, 302, 354, III, 18, 118, 229.

böyle bir yönü, kusuru olmadığını vehmettirecek şekilde rivayet etmesine tedlîs denir. Tedlisin, kizb olabilmesi için mesela; ravinin şeyhinden işitmemiş olduğu bir hadisi, ondan işittiğini vehmettirici *an fülân* vb. sîga ile değil, ondan işittiğine kesin olarak delalet eden *semi'tu* vb. bir sîga ile rivayet etmesi gerekir. Yani tedlis yapan ravi, hadisi şeyhinden işittiğini açıkça belirten sîga ile rivayet edip, şeyhinden hadisi işitmediği sabit olursa o ravi müdellis olmaz, aksine adalet sıfatı yok olur, yalancı olur[91], sözü ise müdelles değil, kizb olur ve diğer rivayetlerinden hiç biri de kabul edilmez. Bu hususta alimler ittifak içerisindedir. Nitekim böyle raviler hakkında cerh ve ta'dil alimleri de yalancı hükmünü vermişlerdir[92].

Eğer ravi, mesela; şeyhinden işitmemiş olduğu bir hadisi, ondan işittiğine açıkça delalet eden *semi'tu* vb. ile değil, *an fülân* vb. sîga ile rivayet edecek olursa, bu hadise müdelles hadis denir ve ravi sika ise onun sikalığına da zarar vermez. İşte bu sebeple tedlis, zayıf ravilerden sadır olduğu gibi sika ravilerden de sadır olabilir denmiştir. İşte bu anlamdaki tedlis, alimlerin çoğuna göre mekruhtur ve kizb demek de değildir. Müdellis de kezzâb demek değildir. Nitekim Süfyân b. Uyeyne, Süfyân-ı Sevrî, A'meş, Velîd b. Müslim gibi sadûk olan muhaddisler, rivayetlerinde tedlis yapmışlardır. Kizb sayılmayan bu tedlisi işleyen ravilerin rivayetleri hakkında altı farklı görüş, tutum sergilenmiştir. Bunların en önemli üç tanesi şöyledir:

a-Muhaddis ve fakihlerin bir kısmı, ömründe bir kere tedlis yapmış olsa, şeyhinden işittiğini *semi'tu* diyerek beyan etse bile tedlisi cerh sebebi saymışlar ve müdellislerin bütün rivayetlerini reddetmişlerdir.

b- Mürsel hadisleri kabul edenlerin çoğu, müdellislerin rivayetlerini kayıtsız olarak kabul etmişlerdir.

c-Muhaddislerin çoğu ise, tedlis yaptığı bilinen ravileri mecrûh saymamışlar ve onun *semi'tu* ve *ahberenâ* gibi şeyhinden işittiğini beyan ettiği sigalarla rivayet ettikleri hadisleri makbul saymışlar, *an fülân* gibi şeyhinden işittiğine ihtimali bulunan sigayla rivayet ettikleri hadisleri ise tedlisten dolayı makbul saymamışlardır[93].

---

91 İbn Dakîki'l-İyd, Takiyyüddîn, *el-İktirâh fî Beyâni'l-Istılâh ve mâ Uzîfe ilâ Zâlike mine'l-Ehâdîsi'l-Ma'dûde mine's-Sıhâh*, thk., Kahtan abdurrahman ed-Dûrî, Bağdâd, 1982, s. 209.

92 Mesela; Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Ziyâd en-Nakkâş, kezzâb olan Muhammed b. Yusuf b. Yakub'tan rivayette bulunup onun isminde tedlis yaptığı için kizb ve hadis uydurmakla itham edilmiştir. Bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 46; İbn Arrâk, *a.g.e.*, I, 103.

93 el-Leknevî, Muhammed b. Abdilhayy, *Zaferü'l-Emânî bi Şerhi Muhtasari's_seyyid Şerîf el-Cürcânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, s. 226-239; Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 163-173; İzmirli İsmâil Hakkı, *a.g.e.*, s. 122-124; el-Hatîb, Muhammed Accâc, *Usûlül-Hadîs Ulûmuh ve Mustalahuh*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1989, s. 342.

İlk muhaddislerin *tecvîd* -güzelleştirme, senedeki iyi ravileri alıkoyup diğerlerini hazfetmek- dedikleri *tedlîs-i tesviye*[94]'yi irtikâb eden ravilerin rivayetleri, çoğu muhaddislerin görüşleri bir tarafa, az sayıdaki muhaddislerin ifadelerinden bile zayıf kabul edildikleri anlaşılmakla beraber İbnü'l-Cevzî, tarafından mevzû sayılmaktadır. O, rivayetlerinde mevzû hadis bulunan ravileri gruplara ayırırken, kasden yalan söyleyenlerle birlikte sika olduğu halde ömürlerinin sonunda akılları karışanları, kendilerine ne telkin edilirse onları kabul edenleri, hatasında ısrar edenleri[95] ve zayıf ravilerden tedlis yapanları da zikretmektedir[96]. Halbuki İbn Hibbân, zayıf ravilerden tedlîs yapan sika ravilerin sadece tedlis yaptıkları hadisleri ile ihticâc edilmesinin caiz olmadığını belirterek[97] tedlis yapan ravilerin zayıf olabileceği gibi sika da olabileceğine ve rivayetlerinin mevzû olmayacağına işaret etmiştir. Aynı zamanda unutulmamalıdır ki sika ravilerin rivayetlerine uydurma rivayetleri katan ve onlara uydurmaları telkin eden raviler cerh ve ta'dil alimlerince tesbit edilip haklarında yalancı denilmiştir[98]. Durum böyle olmasına ve İbnü'l-Cevzî'nin de kitabındaki hemen hemen her hadisin sonunda mütekaddim cerh ve ta'dil alimlerinin raviler hakkındaki değerlendirmelerini zikretmesine rağmen, müdellislerin rivayetlerini mevzû hadis olarak nitelemiştir.

5- Bazı hadislere, bazı tariklerine bakıp diğer tariklerini göz ardı ederek mevzû hükmünü vermiştir. Bazen de kezzâb bir ravinin teferrüd ettiğini söyleyen kişilerin -

---

94 Ravinin, seneddeki sika raviler arasında bulunan bir zayıf raviyi hazfederek senedi hep sikalardan meydana gelmiş gibi rivayette bulunmasıdır. Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 171; Aydınlı, *a.g.e.*, s. 152-153.

95 Sehâvî de hadis uydurmayı kasdetmeyen sika ravilerin hata etmeleri sonucu, sahâbe veya diğerlerinin sözlerini Hz. Peygamber'e nisbet ederek rivayet ettikleri hadisleri, gerçekte sika ravilerin hadislerinin içine katıldığı halde onların kendi hadisleriymiş gibi rivayet ettikleri hadisleri ve yine sikaların hafızasını, kitabını veya gözlerini kaybetmesi sebebiyle kendilerinin olmadığı halde hataen kendi hadisleriymiş gibi rivayet ettikleri hadisleri tesbiti en zor mevzû hadisler olarak zikretmektedir. es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 290.

96 Bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.* I, 15-18, 141-143. el-Leknevî de onun aynı taksimini farklı sonuçlara götürecek şekilde zikreder. Mesela İbnü'l-Cevzî'nin "hatayı rivayet edenler..." şeklindeki ifadesi "yalanı rivayet edenler..." şeklinde zikredilir. Bkz., el-Leknevî, Abdulhayy b. Muhammed Abdilhalîm, *el-Âsâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, thk., Muhammed Saîd b. Besyûnî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1984, s. 10-12.

97 İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 94.

98 Örnek için bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 101, III, 59, 350, 457. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'i muhal olan bir şey kendisine telkin edilince onu hemen kabul edenlere örnek bir ravi olarak zikrettiği halde Hâkim en-Neysâbûrî onun hakkında: "Babasından mevzû hadisler rivayet ederdi" demiştir. İbn Hibbân ise: "rivayetinde çok hata yapardı, bu sebeple terke layık oldu", Yahya b. Maîn ise: "Hiçbir şey değildir" der. Bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 142-143; İbn Arrâk, *a.g.e.*, I, 78; İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 57-58.

sadece bu vecihten teferrüd ettiğini söylemiş olduklarını ve onların da metnin başka vecihlerden gelen rivayetlerine muttali olamadıklarını göz ardı ederek- sözlerine itimad etmiştir[99]. Meselâ; üç *Sünen*'de tahric edilmiş olan *tesbih namazı*[100] hakkında mevzû hükmünü verirken böyle davranmıştır. Bazı alimler hadisin bazı tariklerine bakarak zayıf, bazıları hadisin bütün tariklerini cemederek sahih hükmünü verdikleri halde, Irakî, İbn Hacer ve Suyûtî ise hadisin bütün tariklerini bir araya cemettikten sonra bazı tariklerinin hasen olduğunu söylemişlerdir[101]. Hiç şüphesiz ki, bir hadis bir tarikten –senedeki yalancı bir ravi sebebiyle- mevzû veya –seneddeki zayıf bir ravi sebebiyle- zayıf olduğu halde, başka tariklerden sahih ve hasen olarak rivayet edilmiş olabilir. Hatta çok zayıf olmayan bir tarikten gelen hadis, başka bir hadisle takviye edilerek hasen liğayrihi derecesine yükselebilmektedir.

İbnü'l-Cevzî daha önce dediğimiz gibi cerh ve ta'dil alimlerinin sözlerine itimad etmesine rağmen raviler hakkında varid olan her türlün cerh lafzını onların rivayet ettiği hadislerin mevzû olmasına sebep kılmıştır. Yani o, yalancı ravilerin rivayetleri yanında az veya çok zayıf olan ravilerin, hatta sika ravilerin hatalı rivayetlerini de mevzû kabul etmiştir. Onun bu tutumu, müteahhir alimlerinin çoğunluğu tarafından hoş karşılanmamıştır. Mütekaddim münekkidler tarafından ortaya konan bu lafızlardan kasdedilen, öncelikle hangi ravilerin rivayetlerinin tahammül edilebileceğini belirtmek iken, müteahhirûn zamanında bu lafızlara bakmak suretiyle rivayet asrından kendilerine ulaşan hadislerin mertebelerini tayin etmektir. Dolayısıyla sadece yukarıda saydığımız lafızlar yanında *rudde hadîsuh, leyse bişey', zâhibu'l-hadîs* gibi cerh lafızları da ravinin mutlak olarak yalancı olduğuna, dolayısıyla rivayet ettiği hadisin mevzû olduğuna delalet etmez. İbn Hacer bu gibi cerh lafızlarının ravilerin yalancılığına değil, onların zabtındaki yetersizliklere delalet ettiği görüşündedir[102]. O, cerh lafızlarını gruplandırırken birinci ve ikinci tabakada yer verdiği[103] ve mütekaddim münekkidlerin ravilerin yalancılığını belirtmek üzere ifade ettikleri *kezzâb, vaddâ', yadau'l-hadis, ekzebu'n-nâs* gibi cerh lafızlarından biriyle cerh edilmiş olan ravilerin bulunduğu hadislere İbnü'l-Cevzî'nin verdiği mevzû

---

99 es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 276.

100 Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 14; Tirmizî, *Vitr*, 19; İbn Mâce, *İkâme*, 189.

101 el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 255.

102 İlk üç asırda bu lafızlar ravilerin zabt yetersizliklerine delalet etmek üzere kullanılmıştır. Yücel, *a.g.e.*, s. 134. İbn Hacer, hadislerin metninde Hz. Peygamber adına kasden yalan söyleyenlerin kezzâb olacağını belirtmiştir. Bkz., Aliyyü'l-Kârî, *Aliyyü'l-Kârî alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s. 121.

103 Bkz., İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 136.

hükmüne itiraz etmemiştir. Buradan anlaşılıyor ki İbn Hacer'e göre önceki münekkidler, ravilere kasden olmayarak yaptıkları hatalar dolayısıyla yalancı dememişlerdir, dolayısıyla bu tabakalarda yer alan ravilerin rivayetleri İbnü'l-Cevzî'nin görüşünün aksine mevzû değil, zayıf veya çok zayıf grubunda yer alması gerekir. Netice olarak diyebiliriz ki İbnü'l-Cevzî, bu lafızların delâletini tesbitte hata etmiştir.

Mevzû hadisleri belirlemede İbnü'l-Cevzî ile metodoloji farklılığı yaşayan alimlerin kendi aralarında da farklılıklar vardır. Şöyle ki, sika ravilerin kasden değil, hataen veya sehven kendisine bir şey ekledikleri hadise Nevevî[104], İbnu's-Salâh, Suyûtî, Irakî ve Sehâvî *şibhu'l-mevzû*[105], İbn Main ve İbn Ebî Hâtim gibi bazı cerh imamlarının *mevzû*[106] demelerine karşın, İbn Hacer *müdrec* demektedir. İbn Hacer'in anlayışını esas aldığımızda ise böyle bir hadis, sahih, hasen veya zayıf olabilir. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in hadislerinde kasden yalan söylemenin dışındaki durumları hadisin mevzû olmasına sebep teşkil etmediği görüşünde olduğu için, Hz. Peygamber'in hadislerinde kizb ile itham olunan ravinin rivayet ettiği hadise, mevzû veya şibhu'l-mevzû değil, *metrûk hadis*[107] demektedir. Ona göre ravinin kizb ile ithamı ise, ya Hz. Peygamber'in hadislerinde yalan söylediği tesbit edilmediği halde günlük konuşmalarında yalan söylediğinin bilinmesiyle, ya da usûl kitaplarında mevzû hadisleri tanıma yolları adı altında zikredilen kaidelere muhalif olan bir hadisin yalnız onun tarafından rivayet edilmesiyle bilinir[108].

İşte bu farklılıklardan dolayı olsa gerektir ki, Tayâlisî'nin *Müsned*'i gibi meşhur olmayan müsnedler bir tarafa, mesela Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi meşhur bir eserde mevzû hadis bulunup-bulunmadığı hususunda ihtilaflar olmuştur. Nitekim İbn Teymiyye Müsned'de zayıf hadislerin bulunduğu ancak mevzû mevzû hadislerin ise

---

[104] Nitekim Nevevî: "Kim benim aleyhimde kasden yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın" hadisinden çıkan hükümleri sıralarken şöyle der: "Yalan, gerek kasten gerekse sehven bir haberi olduğundan farklı aktarmaktır." Bkz., en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz., I, 69.

[105] İbnu's-Salâh, *a.g.e.*, s. 100; es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 290; es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 242.

[106] Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, trc. Mehmet Görmez-M. Emin Özafşar, Rehber Yay., Ankara, 1990, I, 116.

[107] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 91.

[108] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 88; Aliyyü'l-Kârî, *Aliyyü'l-Kârî alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s. 121; es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 201; Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİF Yay., Ankara, 1985, s. 352. Nurettin Itr'ın metrûk hadisi " Ancak kendisi tarafından rivayet edildiği ve bilinen kaidelere muhalif olduğu halde kizb ile ithâm olunan ravinin rivayet ettiği hadistir" şeklindeki tarifi İbn Hacer'in tarifine uymamakta ve mütekaddimûnun değil, müteahhirûnun bakış açısını yansıtmaktadır. Bkz., Itr, Nurettin, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrût, 1997, s. 299.

bulunmadığı ve mevzû denilen hadislerin asıl Müsned'de değil, el-Katîî'nin ziyadelerinde bulunduğu görüşünde iken Irâkî ise, Müsned'de dokuz tane mevzû hadisin bulunduğu görüşündedir. İbn Hacer ise *el-Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zebb ani'l-Müsned* adlı eserinde, hem Irakî'nin mevzû dediği hadisleri ve hem de Irâkî zikretmediği halde İbnü'l-Cevzî'nin Müsned'deki hadislerden mevzû olarak hükmettiği birkaç hadisi teker teker ele alıp onlara cevap vererek onda mevzû hadisin bulunmadığını belirtmiştir[109].

Müteahhir bir çok alimin farklı sonuçlara ulaşmaları, mütekaddim muhaddislerin raviler hakkındaki cerhlerini değerlendirme farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, mütekaddim cerh ve ta'dil alimleri bazı ravilerin kuvvet ve za'f derecelerinde ihtilaf etmişlerdir[110]. Ravileri cerh ve ta'dilde bazıları mutavassıt olduğu halde bazıları müteşeddittirler. İşte müteahhir alimler, ilk dönem münekkidlerinin raviler hakkındaki cerh ve ta'dillerini kabul edip etmemeden dolayı değil, bu farklı görüşlerden birini diğerine tercihte ihtilaf etmişlerdir. Çünkü müteahhir alimler, mütekaddim muhaddislerin ravileri cerh ve ta'dillerini keyfi olarak değil, günlük yaşantılarını takip etmek ve rivayetlerini muaraza yoluyla kontrolleri sonucu verdikleri kanaatindedirler. Bu münekkidlerin aynı zamanda hadis kitapları tasnif ettiklerinin de farkındadırlar. Yani cerh ve ta'dil ile hadis kitaplarının tasnifi hemen hemen aynı kişiler tarafından yürütülmüştür. Yine onların, zayıf bir ravinin tevsikinde ya da sika bir ravinin taz'îfinde görüş birliğinde olmadıklarını da bilmektedirler. Mevzû hadisleri tesbit konusunda usûl kitaplarında verilen bilgiler, mütekaddimûn cerh ve ta'dil alimleri tarafından uygulanmıştır. Müteahhir alimlere çok az iş kalmıştır[111]. Nitekim onlar ravileri yeniden cerh veya ta'dil etmekle değil, onlar hakkında kendilerine ulaşan bilgileri yeniden tertib etmek ve hadis musannefâtındaki hadislerin sıhhatini bu bilgilere göre test etmekle uğraşmışlardır. Bundan dolayıdır ki İbnü'l-Cevzî Kitâbu'l-Mevzûât'ında mevzû olduğu aşikâr olan hadislerin senedini tetkik ettikten sonra çok az olarak metin tenkidi yapmaktadır[112]. Nitekim İbnü'l-Cevzî: *"Ne zaman Muvatta, Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi, Sahîhayn, Sünen-ü Ebî Dâvûd, Sünen-ü Tirmizi vb. gibi hadis kitaplarında bulunmayan bir hadis görürsen, sahih ve hasen hadislerden buna benzer hadis bulursan buna da o hükmü verirsin. Eğer bu*

---

109 el-Kâsımî, *a.g.e.*, s. 260-261.
110 Yücel, *a.g.e.*, s. 61.
111 İbn Arrâk, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, و.
112 Kandemir, *a.g.e.*, s. 141.

hadiste şüphe eder ve onu dinin asıllarına zıt görürsen isnadda yer alan ravilerin hallerini ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn adlı kitabımızdan araştır, hangi yönden cerh edildiklerini öğrenirsin"[113] diyerek, sahih, zayıf ve mevzû hadisleri tesbitte mütekaddim cerh ve ta'dil alimlerinin raviler hakkındaki değerlendirmelerine bağlı kalmak gerektiğini, tekrar metin tenkidi yapmanın gerekmediğini vurgulamıştır. Ancak burada diyebiliriz ki yine de mütekaddim muhaddislerin metodunu en iyi bilen ve buna göre hadisleri tenkitte isabetli olan İbnü'l-Cevzî değil, İbn Hacer'dir. Nitekim Zehebî de onun hadis metinlerine muttali olduğunu ancak onda hadislerin sahih olanlarını olmayanlardan ayırt etme hususunda muhaddislerin zevki ve tenkid şeklinin bulunmadığını belirtir[114].

Günümüz Alimlerinin Mevzû Hadisleri Tesbit Metodları

Yirminci yüzyılda, geçmişte ve günümüzde uydurulmuş olan hadislerin tesbit edilmesinden ziyade, özellikle muteber hadis kaynaklarında bulunan bazı hadislerin mevzû olup olmadığı tartışmaları yapılmış ve yapılmaktadır. Şöyle ki Ebû Reyye, mütekaddim ve müteahhir alimlerin çalışmaları sonucu hadislerin uydurma olanlarının olmayanlardan kesin olarak ayrıldığı anlayışını kabul etmemekte ve muteber kaynaklarda mevzû hadislerin bulunduğunu iddia etmektedir[115]. Reşîd Rıza, Ahmed Emîn, es-Seyyid Salih Ebû Bekr, Muhammed el-Gazâlî gibi zatlar geçmişte sahih kabul edilmiş olan bir takım hadislerin mevzû olabileceğine dikkat çekmişlerdir[116]. Hatta öteden beri muteber kabul edilen bu kitaplara mutlak olarak güvenmenin yanlış olduğu da[117] söylenmektedir. Bu kişilerin görüşlerine Sâlim Ali el-Behnesâvî, Nâsırüddîn Albânî, Muhammed Ebû Şehbe ve Mustafa es-Sıbâî[118] gibi zatlar yazdıkları eserlerle muhalefet etmişler ve onların mevzû dediklerine sahih demişlerdir. Bu iki grup arasındaki farklılıklar birinci grubun şu iki anlayışından kaynaklandığı kanaatindeyiz:

---

113 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.* I, 141.

114 Bkz., İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.* (Mukaddime) I, 21.

115 Bkz., Mahmud Ebû Reyye, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması,* trc., Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İstanbul, 1988, s. 163-213.

116 Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi,* Kitâbiyât, Ankara, 2002, s. 127.

117 Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi,* Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 279.

118 el-Behnesâvî'nin es-Sünnetü'l-Müfterâ Aleyha, Albânî'nin Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa, Muhammed Ebû Şehbe'nin Difâun ani's-Sünne veMustafa es-Sıbâî es-Sünnetü ve Mekânetuhâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî adlı eserlerinde muteber hadis kitaplarında mevzû hadisin bulunmadığını belirtirler.

1. Mütekaddim alimler, kendi koydukları hadis usûlünü yeterince uygulamamış veya uygulayamamışlardır. Yani onlar, hadislerin metninin tenkidine[119] değil, sened tenkidine önem vermişlerdir[120]. Hatta onlar cerh ve ta'dillerinde mezheb taasubunda bulunmuşlar, bu sebeple bir ravi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Üstelik onlar, ravi tenkidi yaparken rivayet ettikleri hadisin metnine fazla dikkat etmemişlerdir[121]. Dolayısıyla onların ravileri cerh ve ta'dilleri de çok bağlayıcı değildir. Günümüzde bu klasik hadis usûlünü ve bir takım yeni usûlleri[122] uygulayarak mevzû hadisleri ve dolayısıyla yalancı ravileri, mütekaddim alimlerin cerh ve tadillerine fazla itibar etmeksizin belirlemek mümkündür. Nitekim Reşîd Rızâ, muhalifi olan bir alime şöyle demektedir: *"Eğer, geçmişte yaşamış ulemanın (mütekaddimûn) çoğunluğu tarafından sika kabul edilen bir raviyi –bilahare bunun aksini ispatlayacak deliller ortaya çıksa dahi- sika kabul etmeye devam edersek, delille amel etmeyip, taklide saptığımız ve Kur'ânî hidayete muhalefete bulunmamızdan dolayı, kendi kendimizi cerhetmiş oluruz.... Rivayet metinlerinin, hakîkate, vakıaya, dinin yakînî veya tercih edilen usûl ve fer'iyyatına muhalefet ve muvafakat etmesi noktasında ele alınıp incelenmesi, hadis ehlinin işi olmayıp, onlar arasından bunu yapan ve buna eğilenler pek nadir çıkmıştır. İmam Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi hadisçiler de bu hususla ilgilenmiş olmalarına rağmen ona gereken önemi vermemişlerdir. Bu durumu, kitaplarında zikredilen sahîh rivayetler arasında yer alan ve İbn Hacer tarafından işaret edilen çelişkiler ve zahir itibariyle vakıaya uygun mu, ters mi olduğu bilinmeyen hadis rivayetleri daha güzel açıklamaktadır....[123]"* O, cerh ve ta'dil

---

[119] Metin tenkidi olarak tanımlanan işlemi, iki kavramla ifade edenler de bulunmaktadır. Onlar, hadisin tek tek rivayetlerinin veya aynı konudaki farklı hadis rivayetlerine dayanılarak yeniden inşa edilen ortak metinlerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tetkiklere "metin tenkidi", bir hadisin çeşitli rivayetlerine dayanılarak mümkün olan en sağlıklı metnin ortaya konmasına da "metin tetkiki" demektedirler. Bkz., Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 170-171. Metin tenkidi hakkında geniş bilgi için bkz., Polat, Selahattin, "Hadiste Metin Tenkidi I", *EÜİF Dergisi*, Kayseri, 1989, Sayı 6, s. 113-130, "Hadiste Metin Tenkidi II", *EÜİF Dergisi*, Kayseri, 1990, Sayı 7, s. 85-116; "Hadiste Metin Tenkidi III", *EÜİF Dergisi*, Kayseri, 1992, Sayı 8, s. 77-106; Bayraktar, İbrahim, "Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler", *AÜİF Dergisi*, Erzurum, 1995, Sayı, 12, s. 168-263; Coşkun, Selçuk, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif Yay., Ankara, 2003, s. 159-164.

[120] Bu görüşü bazı müsteşrikler ileri sürmüşler ve bazı müslümanlar da bunu desteklemiştir. Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 248.

[121] Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1969, s. 217-218.

[122] Nitekim Tâhâ Hüseyn, hadislerin tenkid ederken muhaddislerin usûlüne tarihçilerin tenkid metodunu eklemenin bir zararı olmadığını söyler. Bkz., el-A'zâmî, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn*, Riyâd, 1982, s. 90.

[123] Mahmud Ebû Reyye, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, trc., Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İstanbul, 1988, s. 395.

alimlerinin faaliyetleri hakkında ise şöyle demektedir: *"Cerh ve Ta'dil ulemasının kaygıları, hadis ravilerinin hıfz ve zabt yönünden incelenmesi, mümkün olduğunca şâz rivayetlerin kabul edilmemesiyle sınırlı kalmış, metinde vuku bulan ihtilaflardan dolayı pek ender olarak hadisin muzdaribliğine hükmedilmiştir. Rivayet edilen hadis metinlerinin, hakikate, vakıaya, dinin kat'î veya tercih edilmiş usûl ve furûuna muhalefet ya da muvafakat etmesi gibi hususlarda kendini gösteren metin tenkidi, cerh ve ta'dil ulemasının işi olarak kabul edilmemiş, bu konuda araştırma yapanlar hayli az olmuştur. Halbuki senedi sırf sika ravilerden oluşan nice hadisler vardır ki, hastalıklı ve çürük oldukları sübut bulmuştur*[124]*."*

2. Yalan, herhangi bir şeyi kasıtlı bir şekilde ya da hatayla olduğundan farklı bir biçimde haber vermektir. Dolayısıyla ravilerin hadislerde yapmış oldukları hatalar, onların mevzû olmasına sebep olur. Nitekim Ebû Reyye, Rasûlüllah'a kasden yalan isnad etme hakkındaki mütevatir hadiste yer alan *"müteammiden/kasden, bile bile"* lafzının Rasûlüllah aleyhinde kasıtsız yalan söyleyenleri ve başkalarından hatayla veya vehimle ya da yanlış anlamayla farklı hadis nakleden ravileri kurtarmak için hadisçiler tarafından idrâc diye bilinen yolla hadise sokuşturulduğunu ifade etmektedir[125]. Bu düşüncesiyle Ebû Reyye, muteber hadis kitaplarında bulunan bazı hadislerdeki idrâc ile, yalancıların herhangi bir maksatla hadise yaptığı idrâcı aynı grupta sayma ve böylece muteber hadis kitaplarında mevzû hadis bulunduğunu söyleyebilme imkânına kavuşmuş olmaktadır. Halbuki bu ikisi arasında çok büyük farklar vardır. En azından ikinci tür idrâc ile meydana getirilmiş mevzû hadisler, mütekaddimûn döneminde tasnif edilmiş cerh ve ta'dil kitaplarında yer almaktadır.

Değerlendirme

Kanaatimizce bu tartışmaların temelinde genel olarak, *günümüz hadis usûlünün ne olduğuna bakış* ve *mütekaddim muhaddislerin yukarıda anlattığımız faaliyetlerini yeterli görüp görmeme anlayış farklılığından* kaynaklanmaktadır. Aslında birbiriyle iç içe olan bu iki hususu, günümüzde Hadis usûlünün ne olduğuna bakış şekilleri altında inceleyelim:

Birinci bakış tarzı: Yaşanan şartların gereği olarak önceden belirlenen kurallar uygulanmış, yeni gelişmelere göre yeni önlemler alınmış ve neticede olgunlaşan bir yöntem, alimler tarafından kullanılmak suretiyle hadisler seçilmiş ve

---

[124] Mahmud Ebû Reyye, *a.g.e.*, s. 398.
[125] Mahmud Ebû Reyye, *a.g.e.*, s. 42.

tasnif edilmiştir. Var olan ve fiilen uygulanan kuralların, hadis usûlü adı altında toplanması ise oldukça geç bir döneme rastlamaktadır. Dolayısıyla sonraki dönemlerin usûlcülüğü bir başka ifadeyle *hadis usûlü, metnin sıhhatini tesbit işleminin sürekliliği değil, geçmişte uygulanmış olan usûlün tasviridir*[126]. Bu anlayışa göre mütekaddimûn döneminde hadislerin sahih olanları rivayet edilmiş ve bunlardan hareketle dinin kuralları ortaya konmuş ve uygulanmıştır. Dolayısıyla sonraki dönem muhaddislerinin, hadisleri tekrar inceleyerek onlara sahih, zayıf veya mevzû diye hüküm verme gibi bir yetkileri söz konusu değildir. Çünkü mütekaddim muhaddisler bu ıstılahları daha iyi biliyorlardı ve hadisleri buna göre seçip kitaplarını tasnif etmişlerdir. Nitekim bazı alimler, bazı hadislere mevzû diyenlere, o hadislerin hadis kitaplarında bulunduğunu söyleyerek itiraz etmişlerdir[127].

İkinci bakış tarzı: Birinci görüş tutarlı olmasına rağmen yine de müteahhir dönem alimlerinin uygulamalarına bakarak Ramehurmûzî'den günümüze kadar süre gele zaman içerisinde yazılan hadis usûlünü şöyle anlamak daha isabetli gözükmektedir. Hadis usûlü; mütekaddimûn döneminde gelişerek kemâle ulaşan ve uygulanan usûlün, tarihsel tasviri yani o dönemde yapılan faaliyetleri ve musannefatı anlama çabası olmakla birlikte, tedvin edildiği tarihten sonrasını hadis rivayeti yönünden etkileyen[128] ve aynı zamanda hadis külliyâtı içerisinde yer alan hadislerin sıhhat ve za'f yönünden tekrar test edilmesine imkân sağlayan bir usûldür. Yani günümüz hadis usûlü, iki yönlüdür, *hem geçmiş ve hem de geleceği kapsar, ona yön verir.* Her usulcü geçmişi kendi perspektifinden değerlendirdiği için, mesela hadis ıstılahları vb. bazı konuları bir diğerinden farklı tanımlayıp anlatmıştır[129].

Üçüncü bakış tarzı: Günümüzde mevcut olan hadis usûlü, *eksikliklerine rağmen sadece mütekaddimûn döneminde meydana getirilmiş olan hadis kitaplarındaki hadisleri test etmeye imkân veren bir usûldür.* Bu anlayış, mütekaddim muhaddislerin hadisleri cem, tedvin ve sahihlerini zayıf ve mevzû[130] olanlardan ayırarak tasnif etmelerini gözardı ederek hiçbir faaliyette bulunmadıklarını söylemek

---

126 Ünal, Yavuz, "Hadis Tesbit Sisteminin Doğuş ve Gelişim Seyri Üzerine", HTD, İstanbul, 2003, Sayı 2, s. 27.

127 es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 274.

128 Ancak A'zamî'nin de belirttiği gibi hicrî IV. asrın ortalarından itibaren hadis usûlünün uygulanışında hadisler kitaplarda tasnif edildiği için gevşeklik gösterilmiştir. Bkz., el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd*, (mukaddime) s. 4.

129 Usûl kitaplarında mevzû, şâz, muzdarib, muallel hadisin tanımı hususunda farklılıklar buradan kaynaklanmaktır.

130 Bu dönemde zayıf ve mevzû hadisler, cerh ve ta'dil ile tabakat ve tarih kitaplarında tahric edilmiştir.

anlamına geldiği gibi, usûl kitaplarında meselâ; mevzû hadisleri tanıma konusunda anlatılan bilgileri, onların bu konudaki faaliyetlerini görmezlikten gelerek, onların sahih olduğuna inandıkları hadislere uygulamak için konulmuş bilgiler olarak görmek anlamına gelir. Dolayısıyla bu görüşteki bir kimse, mütekaddim alimlerin bu kaideleri uygulayarak yalancı ravileri tesbit ettiklerini ve onlardan rivayette bulunmadıklarını[131] bilmezlikten gelerek, hatta cerh ve ta'dil kitaplarına dahi bakmayarak, muteber kitaplarda tahric edilmiş olan hadislere, mevzû hadisi tanıma kuralarından bir veya bir kaçını uygulayarak mevzû diyebilir. Böylece o, hadislere ve dolayısıyla fıkıh, hadis, tefsir, akaid gibi ilimlere karşı olan güveni sarsmaya çalışan müsteşriklerin[132] farkında olarak veya olmayarak metoduyla paralel hareket etmiş olabilir.

Hadis usûlünün ne olduğuna dair farklı görüşlerden olsa gerektir ki, bizzat usûlcüler bile mevzû hadisi farklı şekillerde tanımlamışlardır. Mesela; ilk hadis usûlü kitaplarının bir kısmında onun hiçbir tanımı yapılmamış[133], bazılarında ise ya *"zayıf hadislerin en kötüsüdür"* [134], ya da *"uydurma hadistir"*[135] denilmekle yetinilmiştir. Daha sonraki hadis usûlü kitaplarının bir kısmında ise yine ilk hadis usûlü kitaplarındaki gibi[136], bir kısmında ise *"Ravinin, kendisinde yalan söylemekle ta'n edildiği hadistir"*[137] şeklinde tarif edilmiştir. Son dönem usûl kitaplarında ise farklı tanımlara rastlamaktayız. el-Cezâirî: *"İster kasden isterse hataen olsun Hz. Peygamber'e yalan olarak nisbet edilen hadistir"*[138] diye tanımlarken, el-Kâsımî: *"Yalan, uydurma demektir. Yani ravinin, Nebevî hadiste, Onun söylemediği şeyi, ondan rivayet edip kasıtlı olarak yalan söylemesidir"*[139] şeklinde, Itr ise: *"Hz. Peygamber'le hiçbir ilgisi olmadığı halde O'na yalan olarak nisbet edilen hadistir"*[140] şeklinde ve Muhammed Accâc ise: *"Hz. Peygamber'in söylemediği, işlemediği ve takrir etmediği bir şeyin Ona*

---

[131] Taşıdığı özelliklerden dolayı kendilerinden hadis rivayet edilmeyecekler için bkz., İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 62-90.

[132] Ebû Zehv, Muhammed Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn ev İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslâmiyye bi's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., tsz., s. 210-211.

[133] Bkz., el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Kitâbu'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988, s. 429-430; en-Neysâbûrî, el-Hâkim Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, *Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne, 1977, s. 61-62.

[134] İbnu's-Salâh, *a.g.e.*, s. 98.

[135] İbn Dakîki'l-İyd, *a.g.e.*, s. 231.

[136] Bkz., es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 231; es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 273-274; el-Emîr es-San'ânî, *Tavdîhu'l-Efkâr li Meânî Tenkîhi'l-Enzâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1997, II, 53.

[137] İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 89; Aiyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, s. 123.

[138] el-Cezâirî, *a.g.e.*, s. 252.

[139] el-Kâsımî, *a.g.e.*, s. 155.

[140] Itr, *a.g.e.*, s. 301.

uydurma ve yalan olarak nisbet edildiği hadistir"[141] şeklinde tanımlamaktadır. Bazı usûl kitaplarında ise: *"Hadis-i Nebî olmak üzere rivayet olunup ravisi kizb ile ta'n olunan hadistir"*[142] şeklinde tanımlanmıştır.

Hadis usûlünün ne olduğuna dair en tutarlı olan bakış tarzı ikincisi gözükmektedir. Bu anlayışa göre hareket edildiğinde, müteahhir alimlerin güvenilir hadis kaynaklarındaki hadisleri sıhhat yönünden değerlendirme imkânları vardır. Şöyle ki onlar, bu kaynaklarda yer alan hadislere, ravileri hakkında cerh ve tadil kitaplarına bakmak suretiyle sahih, hasen, zayıf veya mevzû hükmü verilebilirler. Ayrıca raviler sika olsa bile, hadis metinlerinde mütekaddim muhaddislerin farkına varamadıkları hata ve vehimleri olabilir ve bunları da tesbit edebilirler. Ancak hadisin senedi kusursuz olduğu ve metni ise şâz ve muallel olmadığı halde, onu bazı kaidelere aykırı görmek suretiyle ona mevzû deme imkânı olmasa gerektir. İşte ihtilaflar da bunun benimsenip-benimsenmemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim müteahhir münekkidler, hadisleri tenkid hususunda üç gruba ayrılırlar:

1- Sened tenkidine önem verip, senedi muttasıl ve ravileri sika bulduğunda[143] hadislere metinlerine bakmadan sahih diyenler,

2- Metin tenkidine önem verip, hadisin senedine yönelik tenkidler olsa bile görüşüne uyanlara sahih, uymayanlara zayıf hatta mevzû diyenler,

3- Hem sened ve hem de metin tenkidine önem verenler. Hadis bu kişilerin görüşlerinin zıddına olunca ravilere vehm ve hata nisbet etmedikleri gibi, onları vehm, hata ve unutmadan masum da görmezler[144]. Bu grup en mutedil olandır.

İşte bu metod farklılığı sebebiyle bazı münekkidlerin sahih dediği hadise, bazıları zayıf ve bazıları ise mevzû diyebilmektedir. Ancak bu farklı gruplardan, aynı grup içerisinde yer alan münekkidlerin tartışmaları ise farklı bir boyuttadır. Yani aynı gruptaki bazı alimler, bir hadisin zayıf olduğunu söylemekle o hadisin sika ravilerinden birine vehm veya hata nisbet etmeyi uygun görmüş, diğerleri ise aynı hadisin sahih olduğunu söyleyerek bu nisbeti uygun görmemiştir. Mesela; Dârekutnî'nin Sahîh-i Buhârî'deki bazı hadisleri, ravilerin vehm ve hataları dolayısıyla

---

141 Muhammed Accâc el-Hatîb, *Usûlü'l-Hadîs*, s. 415.

142 İzmirli İsmâil Hakkı, *a.g.e.*, s. 127; Dâvûd el-Kârsî, *Dâvûd el-Kârsî alâ Metni Usûli'l-Hadîs li'l-Birgivî*, İstanbul, 1312/1894, s. 28.

143 Mütekaddim münekkidler tarafından raviler hakkında verilen "sika" hükmü, onların genel durumu itibariyledir. Bu ifade onların rivayetlerinin hiç birinde hata yapmamış olduğu anlamına gelmez, yani sika ravilerin hatalı rivayette bulunmuş olmaları da mümkündür.

144 el-Cezâirî, *a.g.e.*, s. 74-86; Ahmed Naim-Kâmil Miras, *a.g.e.*, I, 275-277.

tenkidine,[145] İbn Hacer katılmayıp aksine onların sahih olduklarını isbat ederken, Sahîh-i Buhârî şarihlerinden Keşmîrî ise, Buhârî ravilerinin vehm ve hata ettiklerini şerhinde yeri geldikçe göstermiştir[146]. Ebû Ali el-Ğassânî ise Sahîhayn'daki hadislerde ravi vehmlerini göstermek amacıyla *"Kitâbu't-Tenbîh ale'l-Evhâmi'l-Vâkıa fi's-Sahîhayn min Kıbeli'r-Ruvât"* adlı eserini telif etmiştir[147]. Ancak bu münekkidler arasındaki tartışmalar bu hadislerin sahih mi? yoksa zayıf mı? olduğu konusundadır, yoksa mevzû olup-olmadıkları konusunda değildir. Üstelik vehm ile rivayet edildiği söylenen bu hadislerden bazıları, akla vd. aykırı gözükmektedir. Demek ki bu alimlerin hepsine göre, hadisin bir aslı vardır, ancak ravilerden biri onu hata ile rivayet etmiştir, bu ise her ne kadar hadisin manasında akılla çelişecek kadar bozukluğa yol açsa bile, hadisin mevzû olmasını gerektirmez. Yani sika ravilerin hatalı rivayetleri mevzû değil, zayıf olur. Eğer sika ravilerin hata ve vehm ile rivayet ettikleri hadislere mevzû denilecek olsa bu durum onlar hakkında mütekaddim münekkidlerin verdiği *"sika"* hükmünün *kezzâb* şeklinde değişmesine yol açacağından en azından onların rivayet ettikleri diğer hadislerin de mevzû olmasını gerektirir ki sonuçta da hadis diye bir şey kalmaz.

Hadis usûlü'ne bağlı kalarak muteber hadis kitaplarındaki hadislere mevzû hükmünü -mümkün olsa bile- vermek yanlıştır. Çünkü böyle bir tavır;

1- Mütekaddimûnun yukarıda bahsettiğimiz faaliyetlerini gözardı etmek ve onlardan tamamen soyutlanmış bir şekilde hareket etmek demektir. Halbuki müteahhirûnun tenkid metodu, mütekaddimûnun faaliyetlerine dayalıdır. Yani müteahhirûnun tenkid metodu, mütekaddimûnun tenkidinin bir sonucudur. Şöyle ki, bu gün mütekaddim muhaddislerin kendilerine özel usûllerle tenkidleri sonucu eserlerinde tahric etmiş oldukları bazı hadisleri tenkid etmek isteyen müteaahir bir alim; önce isnadda yer alan ravilerin cerh ve tadil yönünden durumlarını tesbit için onlar hakkında mütekaddimûn tarafından söylenenleri tesbitle başlar, sonra isnadın muttasıl olup olmadığını da onların telif etmiş oldukları târihu'r-ruvât vb. kitaplar sayesinde tesbit eder, daha sonra kısmen yine onlardan faydalanarak hadisin şüzûz ve illetten uzak olup olmadığını araştırır[148].

---

[145] el-Cezâirî, *a.g.e.*, s. 96.

[146] Örnek için bkz., el-Keşmîrî, Muhammed Enver, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Kâhire, 1938, I, 167, 336; II, 381; III, 440; IV, 376, 378. Şârihler arasındaki bu çeşit tartışmalar için bkz., Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yay., İstanbul, 2001.

[147] Bu eser Muhammed Sâdık Aydın el-Hâmidî'nin tahkikiyle birlikte Riyâd'da basılmıştır.

[148] el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd*, s. 3, 6.

2- Mütekaddimûnun sika olduğunu söyledikleri ravileri cerh etmek olur. Şüphesiz ki, aynı zamanda hadis kitapları te'lif etmiş olan -Kütüb-ü Tis'a musannıfları gibi- mütekaddim cerh ve ta'dil alimleri, ravileri cerh ve ta'dilde yeterince dikkatli olmuşlar ve ravilerin cerh ve ta'dilini dikkate alarak kitaplarını tasnif etmişlerdir. Rivayet asrının sonuna kadar her asırda mütekaddimûn alimleri, hadis tarihi ve cerh ve ta'dil hakkında bilgi verirken belirttiğimiz çalışmaları yapmışlardır. Hiç şüphesiz ki onlar bu faaliyetleri, sahih hadisleri zayıf ve özellikle mevzû olan hadislerden ayıklamak ve korumak için yapmışlardır. Bu faaliyetlerde bulunurken ortaya koymuş oldukları -ki bunlar hadis usûlünün temelini oluşturur- ve daha sonraları tedvin edilen kurallara göre hareket etmişlerdir[149]. Nitekim onlar, ravilerin sika olup-olmadıklarını, onların adalet ve zabt sıfatlarına yönelik olan on kusuru taşıyıp taşımadıklarına bakarak belirtmişlerdir. Mesela; onlar bir ravinin "yalancı" olduğunu, bugün usûl kitaplarında *"Mevzû Hadisleri Tanıma Yolları"* adı altında zikredilen kaideleri uygulayarak tesbit etmişlerdir. Yani onlar, ya ravinin halinden -kendi ikrarı veya görmediği kimseden rivayet etmesi gibi ikrarı yerine geçen karinelerin bulunması- veya metnin halinden –ya lafzında ya da manasında basitlik ve maskaralık gibi bozuklukların olması, ya Kur'ân'a, ya mütevatir Sünnet'e, ya kat'î icmâ'ya, ya sarih akla, ya tarihî gerçeklere uzlaştırılamaz bir şekilde aykırı olması veya herkesin bilmesi gereken bir olayın sadece bir kişiden rivayet edilmesi vb. karinelerin bulunması-[150] ravinin yalancı olduğunu tesbit ederek, özellikle duafâ kitaplarında belirtmişlerdir. Dolayısıyla onlar ravileri tenkid etmekle, *"metin tenkidi"* de yapmış bulunmaktaydılar. Nitekim Şube b. el-Haccâc'a: *"Bir kimsenin kezzâb olduğunu nasıl bilirsin?" diye sorulduğunda O'nun: "O kimse Hz. Peygamber (s.a.v.)'in: "Kabağı kesmeden yemeyiniz" dediğini rivayet ettiğinde onun kezzâb olduğunu bilirim"*[151] diye cevap vermesi bunu göstermektedir. Yani Şu'be, hadisin metnindeki bu mana bozukluğunu, ravinin yalancı olduğunun delili saymıştır[152]. Bu bize mütekaddim muhaddislerin hadis metinlerini de tenkid süzgecinden geçirdiklerini, dolayısıyla da bazı müsteşrikler ve müslüman müelliflerin, muhaddislerin metin tenkidi yapmadıkları ve sened tenkidine gösterdikleri önemi, metin tenkidine göstermedikleri şeklindeki

---

149 İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, 89; Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 281.

150 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 232; el-Kâsımî, *a.g.e.*, s. 156-157; Itr, *a.g.e.*, s. 310-316; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisârı Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru't-Turâs, Kahire, 1979, s. 78; Itr, *a.g.e.*, s. 310-316; Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 239-249.

151 İbn Dakîki'l-İyd, *a.g.e.*, s. 232; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, 63.

152 es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 295.

iddialarının[153] yersiz ve yanlış olduğunu göstermektedir. Mütekaddimûn münekkidlerin, zihnî bir durum olan bu tenkidleri değil, genellikle tenkid faaliyetlerinin sonucu olan raviler hakkındaki cerh ve tadil hükümleri zamanımıza ulaşmıştır. Bu husus iyice kavranamadığından dolayı olsa gerek, onların metin tenkidi yapmadıkları iddia edilmiştir.

Günümüzde ravilerin adalet ve zabt sahibi olup-olmadıklarını, mütekaddimûnun onlar hakkında söylediklerine bakarak ve onların sözlerini cerh ve ta'dil kaidelerine göre değerlendirerek bilebiliriz. Buna göre onların sika olarak belirttikleri ravilerin, isnadında yer aldığı hadislerin mevzû olduğunu söylemek, mütekaddim alimlerin ta'dil ettikleri ravileri cerh etmek olur. Bunun kabulü durumunda, bu ravilerin isnadında yer aldığı diğer hadislerin de mevzû kabul edilmesi gerekecektir. Tarihî süreçteki faaliyetleri göz önünde tutmadan usûl kaidelerini yanlış uyguladığımızda bir çok hadisin mevzû olduğunu söylemeye mecbur kalabiliriz. Bunun farkında olan bazı alimler; *"Hadis imamlarına göre sahih olduğu sabit olan hadislere, bazılarının yönelttiği tenkidler zarar vermez. Çünkü daha önceki alimler sahih hadislerde görülen bu tür işkâlleri ve çözümlerini muhtelifü'l-hadis ilminde ele almışlardır*[154]*"* diyerek tenbihte bulunmuşlardır. Mütekaddimûn münekkidleri, raviler dönemine daha yakın oldukları için, ricâl tenkidinde asıl olan onların sözleridir. Önceki münekkidlerin üstünlüğünü ve onların cerh ve ta'dillerine itimadın gerekliliğini Sehâvî: *"İlk münekkidlerin tenkidleri*[155]*, sonrakilere oranla daha isabetli ve eleştiriden uzaktır"* diyerek ifade eder[156]. İbn Hacer ise önceki münekkidlerin tenkidçilikteki üstünlüğüne şu sözleriyle işaret etmiştir: *"...Durum böyle olunca ve Şeyhayn da onun hadisi ile ihticâc edince, öncekilerin gerçek hallerinden habersiz bir müteahhir tenkidçinin İsrâil b. Yunus'u tazîf edip rivayet ettiği hadisleri reddetmesi, güzel bir davranış değildir*[157]*"*. Buradan anlaşılıyor ki onlara göre, müteahhir münekkidlere rivayet döneminde tasnif edilmiş olan hadis kitaplarında tahric olunmuş hadislerin *senedlerini tenkid* hususunda düşen görev, hadisin metnine bakarak ravileri yeniden cerh ve ta'dil etmek değil, mütekaddim münekkidlerin,

---

153 Müsteşriklerin iddiaları ve tenkid ettikleri hadisler için bkz., Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 251-258; el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd*, s. 127-140.

154 Itr, *a.g.e.*, s. 317.

155 Hadis ıstılahında tenkid: "Sahih hadisleri zayıflardan ayırmak ve ravilerin sika olup olmadığı hususunda hüküm vermek" manasına gelir. Bkz., el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd*, s. 5; Aydınlı, *a.g.e.*, s. 125.

156 Bkz., Aşıkkutlu, *a.g.e.*, s. 59.

157 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 551.

ravileri cerh ve ta'dildeki farklı hükümleri arasında tercih yapmak veya derecelendirmek ve senedin muttasıl olup olmadığını tesbit etmektir. *Metin tenkidi* hususunda ise, mütekaddim muhaddislerin farkına varamadıkları veya farkına vardıkları halde çeşitli maksatlarla tahric etmiş oldukları hadislerdeki şüzûz, illet gibi kusurların bulunup bulunmadığını, yine onların çeşitli türlerde tasnif etmiş oldukları kitaplarındaki hadislerden faydalanarak tesbit edip hadis hakkında sahih veya zayıf hükmünü vermektir. Yoksa hadis tenkidinde müfrit sayılan ikinci grubun yaptığı gibi hadisin metnine bakarak, hadise zayıf ve mevzû demek ve böylece mütekaddimûnun sika gördüğü ravilerin, zayıf veya kezzâb olduklarını söylemek değildir.

Hadis usûlü kitaplarında anlatılan bir çok kaide ve bilgilerin, mütekaddim alimlerin uyguladıkları ve ilk usûl kitabının tedvininden itibaren karşılaşılabilecek yeni durumlar karşısında nasıl hareket edileceğini bildiren kaideler olduğunu da gözden uzak tutmamak gerekir. Mesela; mevzû hadisi tanıma yolları adı altında zikredilen kaideleri[158], mütekaddim muhaddislerin yalancı raviyi tesbit amacıyla ortaya koyup uyguladıkları[159] ve müteahhir alimlerin her birinin yaşadığı asırda ilk defa uydurularak ortaya konan mevzû hadisleri tesbit etmede de kullanılacak kaideler olarak da anlaşılabilir. Aynı zamanda mütekaddimûnun, cerh ve ta'dil, tabakât ve rical tarihi kitaplarında ravilerini cerhederek mevzû olduğuna hükmettikleri hadislerdeki isabetlerini test etme amacıyla da kullanılır.

Ancak bu kaideler, sahih hadisleri tahric etmek gayesiyle tasnif edilen, özellikle de muteber ve meşhur hadis kitaplarındaki hadislerin metinlerini -bu kitapların musannıflarının, herhangi bir aslı olmayan veya aslı olsa bile[160] senedinde herhangi bir yalancı ravi bulunan mevzû hadisleri tahric etmeyecek kadar büyük münekkid muhaddisler olduğunu gözardı ederek- bu kaidelere arz etmek suretiyle mevzû olduklarına hükmetmek için olmasa gerektir. Mütekaddim muhaddisler, kitaplarında tahric ettikleri hadisleri, bir çok tariklerle tahammul ederek ezberlemişler, böylece bir asıllarının var olduğuna inandıkları bir başka ifadeyle Kur'ân, mütevatir sünnet, tarihî gerçekler vb. aykırı olmadıklarını engin dinî bilgileriyle tesbit ederek ravilerinin adil olduklarını da tesbit ettikleri için bir veya birkaç tarikle eserlerinde tahric etmişlerdir. Bu gün onların tahric ettikleri hadislerin sahih mi? yoksa zayıf veya

---

158 Bkz., Muhammed Accâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-Vecîz*, s. 269-273; Ebû Zehv, *a.g.e.*, s. 482-486.

159 Nitekim usûl kitaplarında bu konu vb. bir çok konu anlatılırken hep geçmişten örnekler verilir.

160 Bir hadisin, bir çok tarikle rivayet edilmesi onun bir aslının olduğuna işaret eder. Ancak böyle bir hadis, bazı tariklerden sahih olarak, bazı tariklerden zayıf olarak ve bazı tariklerden de senedinde yalancı bir ravi bulunması sebebiyle mevzû olarak rivayet edilmiş olabilir.

mevzû mu? olduğuna hükmedecek kişinin, en azından onların bilgisine yakın derecede Kur'ân ve Hadis ilimleri sahasında bilgisinin olması gerekir.

Şunu belirtelim ki, mütekaddimûnun sika dedikleri ravilerin, rivayet ettikleri hadislerde onların farkına varamadıkları vehm ve hataları olabilir, bundan dolayı da meselâ; tarihi gerçeklere uzlaştırılamaz bir şekilde aykırı olabilir. İşte böyle hadislere mevzû demek yerine, İbn Hacer'in benimsediği gibi zayıf demek daha doğru olur. Çünkü muteber hadis kitaplarının musannıfları, en azından tahric ettikleri hadislerin bir aslının var olduğunu bilen büyük müctehid muhaddislerdir. Şöyle ki onlar, her asırda muteber sayılan eserlerinde tahric ettikleri hadisleri, yüzlere varan tariklerle tahammul etmiş olmalarına rağmen en sahih olan bir veya birkaç tarikleriyle rivayet etmişler ve şâzz ve muallel gördükleri tariklerle varid olan rivayetlerinin bir kısmını da telif ettikleri İlel türü eserlerinde zikretmişlerdir. Mesela; Müslim'in bir hadisin hatalı, vehimli, şâzz ve mütâbi'si olmayan rivayetlerini belirttiği *"Kitâbu't-Temyîz"* adlı eseri vardır. Buhârî'nin yüzbini sahih olmak üzere altıyüzbin hadis bildiği halde muallak ve mükerrer olanlarla birlikte 9082 hadisi tahrîc etmiş olması da bunu göstermektedir.

Müteahhir muhaddislerin mevzû hadislerin nasıl tanınacağına dair ifadelerini de ale'l-ıtlak söylenmiş sözler olarak anlamamak gerekir. Mütekaddim alimlerin sözleri, zaman zaman bağlamından koparılarak veya kasdedilen şey iyice belirlenmeden, bir konu hakkında gerçekte delil olamayacağı halde delil olarak kullanılabilmektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Kayyim'in, *"Mevzû hadisler nasıl tanınır?, Mevzû hadisler senedlerine bakmadan tanınabilir mi?"* şeklindeki sorulara karşı verdikleri cevaplar[161] iyice irdelenince, onların, mütekaddim muhaddislere itimad ettikleri, bir taraftan onların takip ettikleri yolu ve bir taraftan da kendi zamanlarında halk dilinde dolaşan, muteber kaynaklarda bulunmayan hadisler karşısında takip edilmesi gereken metodu belirtmeyi gaye edindikleri görülür. Nitekim İbnü'l-Cevzî: *"Bir hadisi akla veya nakle aykırı görürsen veya müsnedler ve diğer meşhur kitaplarda bulamazsan, bil ki o mevzûdur"* der. Onun bu sözünü, bilgi seviyesinin azlık ve çokluğuna bakmaksızın herkesin mütekaddim muhaddislerin büyük emek ve özveri sonucu meydana getirdikleri muteber hadis kitaplarındaki hadislere, keyfî bir şekilde uygulaması için söylemiş değillerdir. Ancak ne var ki bazıları bu sözleri, geçmişte hiçbir şey yapılmadığı ve herkesin bu bu kuralları muteber kitaplardaki hadislere tatbik edebileceği anlamına yorumlamışlardır. Burada

---

[161] Bkz., es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 234; es-Sehâvî *a.g.e.*, I, 294-295; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, (Mukaddime) I, 60, 63; el-A'zamî, *Menhecü'n-Nakd*, s. 88-89.

unutulmaması gereken husus, mütekaddim muhaddislerin bu kaideleri uygulamış olmalarıdır. Bunun sonuçlarından biri olarak onlar yalancı ravileri de tesbit etmişlerdir. Bundan elbetteki usûlün, onlardaki hadislere tekrar uygulanamayacağı anlamı çıkmaz. Ancak bu kısaca Kur'ân, hadis vb. ilimleri çok iyi bilen müctehidler için mümkündür diyebiliriz. O halde biz, bir hadisin mevzû olup olmadığını tesbitte şöyle bir yol izleyebiliriz:

1- Hadisin, mevzûât ve halk dilinde dolaşan sözlerle ilgili kitaplarda bulunup bulunmadığı araştırılır. Onlarda bulunuyorsa, hakkında verilen hükmü alırız. Burada dikkat edilecek husus, araştırdığımız hadis senedli ise, senedi sebebiyle zayıf ve mevzû olabilir, ancak metni bir başka isnadla sahih olabilir. Eğer hadisin isnadı yoksa –ki bu durumda genelde halk dilinde dolaşan sözdür- bu tür hadisler hakkında yazılan kitaplarda verilen hüküm genellikle metin hakkındadır[162].

2- Muteber hadis kitaplarında bulunup bulunmadığı araştırılır. Eğer bulunuyorsa, İbn Hacer gibi şârihlerin verdikleri sahih, hasen ve zayıf gibi hükümleri alırız. Eğer hadisin aynısı değil, fakat benzeri bulunuyorsa, benzeri hakkında verilen sahih veya zayıf hükmünü ona da veririz.

3- Her iki grup kitapta da bulunmadığında ise yeterli ilmî seviyeye sahip isek mevzû hadisleri tanıma yolları vb. usûl kaidelerini uygulayarak hadis hakkında hüküm veririz.

Muteber hadis kitaplarında bulunan bazı hadislerin mevzû olup olmadığı veya onlarda mevzû hadis bulunup bulunmadığı hususunda ise, hadis usûlünün ne olduğuna bakış çerçevesinde üç türlü görüş ve davranış sergilenmiştir.

1- Hadis usûlü, geçmişte uygulanan usûlün tasviri olduğu için bu kitaplardaki hadisler hakkında musannıflarının verdikleri hükümlere uymak. Bu tutuma göre, bu kitaplarda mevzû hadis yoktur denilir.

2- Hadis usûlü, geçmişin tasviri olduğu kadar geçmişi anlamaya, değerlendirmeye yani onları test etmeye imkân sağlayan ve geleceğe de yön veren bir usûldür. Ancak bunu söylerken geçmişin faaliyetlerini yok saymak mümkün değildir. Muteber hadis kaynaklarında bulunan hadislere gelişigüzel mevzû hükmünü verme imkânı yoktur. Şöyle ki mütekaddim muhaddisler, muazzam tefsir, hadis ve fıkıh bilgileri sayesinde eserlerinde mevzû değil, çoğunlukla sahih, bazen de bazı maksatlarla zayıf hadis tahric etmişlerdir. Buna göre onlarda yer alan hadislerin

---

[162] Örnek için bkz., Aliyyü'l-Kârî, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Sultan, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, thk., Muhammed Sabbâğ, Dâru'l-Emâne, Beyrût, 1971, s. 414, 431.

isnadlarında yalancı ravi var ise onlara *mevzû* denilebilir, aksi halde her ne kadar Kur'ân'a, mütevatir sünnet vb. aykırı görünse bile mevzû denilemez, çünkü onlara göre mütekaddimûn yanında bu hadisin bir aslı ve bir yorumu vardır. Belki ravi hatalarından veya inkita, tedlis vb.'den dolayı zayıftır denilebilir. Onların sahih dedikleri hadislere zayıf demek mümkünse de rastgele mevzû demek mümkün değildir. Nitekim günümüzde, değil bu muteber kitaplardaki hadisler diğer kitaplardaki bazı hadislerin mevzû olduğunu söylemek bile büyük bir ilmî kapasite gerektirir. Çünkü bir hadis manası doğru olduğu halde mevzû olabileceği gibi, zayıf veya sahih de olabilir. Bunları birbirinden ayırt etmek en azından büyük bir hadis bilgisi gerektirir.

3- Hadis usûlü, hadisleri yeniden değerlendirmeye, test etmeye imkân sağlayan bir usûl için, mevzû hadisleri tanıma yolları kaidelerini uygulayarak bazı hadislere mevzû demektir. Bu görüş sahiplerine göre, mütekaddim muhaddisler yeterince metin tenkidi yapmamışlardır.

İşte hadis usûlünün ne olduğuna dair üç farklı bakış açısının sebep olduğu üç türlü davranış şekli hicrî V. asırdan günümüze kadar uzayan süre içerisinde görülmüştür ki, kanaatimize göre doğrusu ikinci davranış şeklidir.

Muteber hadis kitaplarında tahric olunan bazı hadislerin mevzû olduğuna bu kaideleri uygulayarak hüküm verenler ve onlara, kendi metodlarına göre cevap verenler, bilgi birikimlerine ve anlayışlarına göre hareket etmektedirler. Şöyle ki, bir kişi bir hadise Kur'ân'a aykırı olması sebebiyle mevzû derken, bir başkası yaptığı gayet tutarlı tevillerle Kur'ân'a aykırı olmadığını isbat eder ve böylece hadisin mevzû olmayıp sahih olduğunu belirtir[163]. Bu hususdaki uygulamalar, mevzû hadisleri tesbitte takip edilen metod aynı olsa bile, bilgi seviyesi ve anlayış farklılığı sebebiyle yine de aynı sonuca varılamayacağını göstermektedir.

SONUÇ

Mütekaddimûn dönemi dediğimiz rivayet asrı ile daha sonraki müteahhirûn döneminde mevzû hadisleri tesbit hususunda nitelik yönünden farklılık vardır. Bunun yanı sıra Cevzekânî ile başlayan ve İbnü'l-Cevzî ile devam eden müteaahirûn döneminde mevzû hadisleri tesbit çalışmaları, mütekaddim münekkidlerin zayıf ravileri –ki bunun içinde yalancı raviler de yer almaktadır- belirtmek üzere yazdıkları duafâ kitapları, ricâl tarihi ve tabakât eserlerine yani ricâl edebiyatına dayalıdır. Yani

[163] Örnek için bkz., İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1972, s. 87-102.

Cevzekânî ve İbnü'l-Cevzî çoğunlukla, mütekaddim muhaddislerin, yalancılıkları dolayısıyla cerh etmiş oldukları ravilerin rivayetlerini, kısmen de meşhûr olmayan bazı hadis kitaplarındaki -ki bunlar o dönemde konulan kaidelere uygun olmayarak kendilerinde hadis tahric edilmiş olan kitaplardır- rivayetleri cem ederek eserlerini oluşturmuşlardır. İbnü'l-Cevzî bunlara ek olarak muteber hadis kitaplarındaki bazı hadisleri de mevzû olarak göstermiştir. Özellikle İbn Hacer, Suyûtî ve İbn Arrâk gibi münekkid muhaddisler, İbnü'l-Cevzî'yi bu tutumundan dolayı tenkid etmiş ve onun mevzû saydığı bu hadislerin sahih, hasen ve en fazla bazılarının zayıf hadisler olacağını belirtmişlerdir. Onlar arasındaki bu farklılık ve tartışmalar, mütekaddim münekkidlerin bir ravi hakkında zikrettikleri farklı cerh lafızları arasında tercih veya bir ravi hakkında aynı cerh ifadelerinde bulunmuş olsalar bile, o lafzın ravinin yalancı olup olmadığına delaleti hususundaki farklı bakış açısından kaynaklanmıştır. Bu tartışmalarda hiç şüphesiz ki tercih ettiğimiz görüş İbn Hacer'in görüş ve açıklamalarıdır.

Yirminci yüzyılda mevzû hadisleri tesbit çalışmaları ve anlayışı, İbnü'l-Cevzî'nin tesbit ve anlayışından oldukça farklıdır. Günümüzde bazı müslüman alimler, mütekaddimûn döneminde de mevzû hadis içermesi gibi bazı sebeplerden dolayı kendisinden rivayette bulunulmamış hadis kitapları ve cerh ve ta'dil kitaplarındaki hadislerin değil, muteber hadis kitaplarında tahric edilmiş olan bir kısım hadislerin mevzû olduğunu isbata çalışmışlardır. Onlar bunu yaparken aslında geçmişin ortaya koyup uyguladıkları[164] kaideleri esas almışlardır. Bu kaideler de yeterli olmayınca, mevcut usûlün yetersiz olduğunu dolayısıyla modern tenkid usûlü olan *"Tarihî Tenkid Usûlü"*nün uygulanması gerektiğini söylemiş ve onu uygulamışlardır. Onlar bu tutumlarıyla, hadis usûlünü yeni ortaya koyulmuş bir usûl gibi kabul etmişler yani mütekaddim muhaddislerin bu usûlü ortaya koyan ve uygulayan münekkidler olmadığını söylemek istemişlerdir. Dolayısıyla da hadislerin mevzû olduğunu isbat ederlerken raviler hakkında varid olan cerh ve ta'dile pek önem vermemişler ve bu tutumlarının bir gereği olarak yani tenakuza düşmemek için mütekaddim muhaddislerin metin tenkidi yapmadıklarını söylemişlerdir.

Bu alimlerin görüş ve tutumları, bilerek veya bilmeyerek Muhammed Accâc'ın da dediği gibi hadise dayalı ilimler olan tefsir, fıkıh, akaid gibi ilimlerin yok edilmesine sebep olacak bir tutumdur. Bunlara karşın bir çok alim de, mütekaddim

---

[164] Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 219.

muhaddislerin, hadislerin sahihini zayıf ve mevzûlardan ayırt etmek için nazarî ve pratik her türlü faaliyette bulunduklarını iddia ederek muteber hadis kitaplarının değerini savunmuşlardır. Bu amaçla İbn Hacer gibi muhaddisler, bu kitapların özelliklerini de dikkate alarak, bunlardaki hadislerin sahih veya hasen veya ravi hatalarından dolayı bazılarının mevzû değil, zayıf olabileceğini belirtmişlerdir.

Kısaca diyebiliriz ki, son dönemde mevzû hadisleri tesbit çerçevesindeki tartışma ve farklılıkların odak noktasını, mütekaddim münekkidlerin özellikle sahih hadisleri mevzû hadislerden ayırt etmek hususundaki faaliyetlerini yeterli görüp görmeme düşüncesi bulunmaktadır. Kanaatimize göre mütekaddim muhaddislerin faaliyetlerini göz ardı ederek yapılacak her türlü hadis tenkidi yanlış olacak ve doğru bir sonuca ulaşmak mümkün olmayacaktır